Ze-arch.

29.

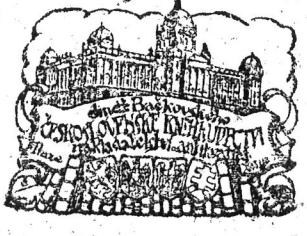
1911

EMIL EDGAR!

PROTESTANTISMUS A ARCHITEKTURA.

S 18 vyobrazeními.

4 Kč 50 h.

4 Kč 50 h.

LEVNÉ POUČNÉ KNÍŽKY.

1. Blücherův **Názor. rostlinopis.** S 33 bar. tab. . . . . 4.—
2. Vepřek, **Český pravopis** . . . 2.40
3. Dopita, **Procentové tabulky** . . 2.40
4. Koutný, **Elektr. světlo a teplo** . . 1.—
5. Hradský, **Dějiny písem. českého doby staré a střední** 2.40
6. Hradský, **Dějiny písem. českého doby nové** . . . . . 4.—
7. Hejret, **Karel Havlíček** . . . 1.50
8. Urbánková, **Slovníček hudeb. výrazů** 2.—
9. Kreutz, **Husitské války** . . . 2.40
10. Neumann, **Bolesti zubů a zdravý chrup** 1.20
11. Urbánek, **Politic. zeměp. zeměkoule** 2.50
12. Vogüe, **F. M. Dostojevský** . . 2.40
13. Vogüe, **Lev. Nik. Tolstoj** . . . 2.40
14. Kreutz, **O hvězdách** . . . 1.50
15. Ždímal, **Dějiny čes. těsnopisu** . . 1.50
16. Willmann a Kessler, **Tekutý vzduch** 1.50
17. Traub, **Události roku 1848** . . 2.40

EMIL EDGAR:

PROTESTANTISMUS A ARCHITEKTURA.

Nakladatelství Emila Šolce.

SVK Olomouc
2650173055

363755

STÁTNÍ
VĚDECKÁ KNIHOVNA
V OLOMOUCI

- 6 XI 60

Tiskem Karla Šolce v Kutné Hoře.

MINULOST.

(Předběžné poznámky.)

České evangelické sbory jsou převahou lidové, venkovské, i maloměstské sbory jsou převahou lidově venkovské. Zde, v tomto prostředí, tuším, může historie, dá-li dnešku dobrý empiricky reálný podklad, působiti svou váhou, praktickou hodnotou a respektovaným rodovým, plemenným prvkem mnohem bezpečněji a účinněji něž propagace umělecko-výchovná.

Proto jako spolupracovník dnešní stavební situace evangelických církví, pro jich dnešní vnější i vnitřní stav, kladu důraz na výchovný význam jich stavební historie. Na otázku, co možno zde prakticky získati, co možno zde vytěžiti nejen ve smyslu ryze vědeckém pro historické poznání, ale především výchovně: na životných, životaschopných a životadárných hodnotách a myšlenkách pro živé tvůrčí a pořádající snahy dobového, dnešního i příštího života.

Čemu možno se zde prakticky naučiti?

Co dá nám pro všeobecné populární zásadní ujasnění?

Jaké typy, jaká fakta, jaké myšlenky?

Tudíž biologie protestantské stavební myšlenky, jak se vyvíjela a utvářela, pokud neuvědoměle, pokud uvědoměle, jednosměrně. Populárněji řečeno: jak se utvářely stavební a umělecké potřeby protestantismu; jaká summa práce tu vynaložena a jaký byl její myšlenkový a formální postup, jakým způsobem dospěla k nejvhodnějším a charakteristickým, ryze protestantským výsledkům. Nebo aspoň stavební vývoj protestantismu bez jeho dissonancí a historických podrobností, po jeho základních myšlenkách a výsledcích, po tom, co převládá v jeho myšlenkovém vzrůstu a vývojovém tempu — stavební vývoj protestantismu pojatý po své vnitřní celosti.

□□□

Populární a suggestivní myšlenkou je u nás, a ještě více na Slovensku, hodně neurčitý pojem „husitský kostel.“ Chronologicky byly by to na Slovensku kostely, postavené husity v době od roku 1415 do šedesátých a sedmdesátých let patnáctého století. Kostelů, které označuje lidová tradice a náhodná ochotnická věda za husitské, je na Slovensku na tucty. V pravdě však jde jen o populární historickou legendu, jakousi již rodovou zvyklost, applikující na různorodé kostely nesprávné představy a pojmy o husitství.

Mnohé musíme znát, promyslit a prozkoumat, máme-li vysvětliti, proč není na Slovensku i v Čechách husitských kostelů. Chceme-li porozuměti, proč tu nebylo dosti podnětů, musíme znáti ideovou i politickou situaci husitství, jeho rozvrstvení, vývoj a formaci jeho nauk etc. i tehdejší pojmy kostela a nevypínati je z jich podmíněnosti a souvislosti s tehdejší skutečností (pravím zúmyslně: skutečností) životem, atmosférou. Vše to klade požadavek za požadavkem. Žádá sobě základu opravdu historicky kon-

kretního a reklamuje nazírání vědecky objektivní, nezlákané, neúplatné populární myšlence nebo zálibě, precisující každou naši představu, stanovící a vysvětlující všechna fakta vědecky přesně a rozvíjející látku svou docela organicky.

Docela nesprávná a nehistorická je naše představa o originálnosti husitství. Historie protestů v katolické církvi i mimo ní vypráví nám o mnoha zjevech, i hromadných, jež byli duchovně i v praxi mnohem odvážnější a důslednější než naši kališníci a Sirotkové. Každé vážné, opravdové církevní dějiny musí vyprávěti, jak již v prvých stoletích staví se lidství proti církevnictví, lidský duch nad tradici i autoritu církevní, jak brzy přestal býti papež nejen mimo církev, ale i v církvi osobou nedotknutelnou. Dávno nazývají sekty duchovenstvo spolu s papežem ministri Satanae, církev Synagoga Satanae, a v X. století může býti již papež souzen a sesazen, a as o 40 let později (17. července 991.) mohou opětovně západofrančtí biskupové v Remeši prohlásiti, že papežství zbavené lásky je již jen Antikristem, a ztrativše nad to i vědu, není ničím jiným, jak mrtvou modlou. Půda našeho náboženského hnutí nebyla připravena jen působením Waldhauserovým, Miliče z Kroměříže a Matěje z Janova, ale jistě proryta i různými haeretiky. Haeretikové byli u nás potlačováni již v XIII. století na žádost Otakara III. (bullou, datovanou 17. Apr. 1257, ustanovuje Alexander IV. dva minority za inkvisitory v Čechách), ale jací nevěrci to byli, kteří, nevíme. Můžeme mysliti na Valdenské, neboť je jisto, že spisy jejich u nás kolovaly. V Čechách působili prý již i učitelé přívrženců Claudiových († 839), Daniel di Valentia a Giov. de Molines, i vůdce Valdenských, Petr Valdus, utekl prý do Čech a zemřel tu před rokem 1180. Čechy, praví Pius II., byly útočištěm kacířů (velet haereticorum asylum).

Česká krise ve věcech náboženských je hodně smutná. Zlomena tehdy víra autoritativní, ale dílo reformace, které nikdy před tím nebylo převzato majoritou tak velikou a kompaktní, bylo zmařeno. Ač se středověký názor rozvazuje, český svět zůstává u veliké většině ve smyslu středověké církevní kultury starým. Mohutný náboženský rozruch husitství projevuje se vázanou formou zbožnosti středověce katolické; věří v divy Palestiny, v starost Boží o rovnováhu světa a života, odměny a tresty nebes a pekla, a se všemi nesrovnalostmi života, se všemi svými filosoficky nezkušenými starostmi utíká se v mystickou atmosféru svatosti mše, hluku zvonů a nádheru zlata, ornátů, obřadů.

Evangelická i „tělesná“ svoboda protestantismu počíná teprve hromadným, veřejným a důsledným popřením celé positivní, reálné base katolicismu: že ne lidská autorita, Řím, papež, episkopat tvoří a určuje křesťanskou pravdu; že církev římskokatolická není samospasitelná, že křesťanství není vázáno na místo (Řím), nálezky lidské, na církev vnější. Že jediným základem, pramenem a pravidlem církve je slovo Boží, Písmo; ono soudí ve věcech víry a ne lidská autorita. Není zákonem Božím, co nařizuje a ustanovuje papež, neboť nemá práva množiti slovo Boží.

Tuto absolutní negaci katolicismu nalezneme v husitství jen u Táboritů. I Hus bořil již soustavu katolické hierarchie, ale oficielní husitství veliké většiny národa, husitství kališníků brojilo sice proti církevní tradici a autoritě, ale nikdy ji naprosto nepopíralo, naopak hájilo ji proti Táboritům i válečně. Jich náboženská evoluce je jen radikálně reformním katolicismem; nikdy nechtěli tvořiti církev novou, stavěti se mimo náboženství katolické: chtěli jen, jako každé století, církev římsko-katolickou očistit, zreformovat.

Moc Říma a názor středověce katolický byl tak silný, že dovedl cestu vývoje k protestantismu na dlouho zatarasiti. Jsou to slova Rokycanova, že čeští kompaktatisté

nepřestávali býti ve vyznání svém dobrými a pravými katolíky,[1]) a celé dějiny oficielního husitství až po Jiřího z Poděbrad je potvrzují. Ustupuje se stále. Všichni uznávají papeže za hlavu všeobecné církve křesťanské, kterou chtí poslouchati brzy již i neopravenu. Jiří z Poděbrad je korunován obradem římsko-katolickým a Rokycanu mohou papežové nazývati v dopisech svých „drahým synem“. Roku 1437 končí politický boj husitství, všechno jeho snažení kompaktaty, prohlášením Basilejského koncilu, že „Čechové a Moravané tělo boží a krev pod obojí spůsobou přijímající, jsou věrní křesťané a praví synové církve“, jež padlo roku 1462. Roku 1465 nereklamuje již česká vláda ani obnovení a potvrzení kompaktat; žádá jen o zachování daného stavu a volá za to do Čech arcibiskupa; nabízí statky, ale Řím odpovídá slavnostním prohlášením Jiřího z Poděbrad za kacíře a kacířů hajitele, křivopřísežníka, svatokrádce atd.

I ústava náboženského života a obřadu kališnického, zprvu prostší: bez kanonických hodinek, svěcené vody, obrazů, křížů, posvěcování hromnic, popele, jehněd a veliko-

[1]) Viz též formuli českého sněmu o sjednocení Čechů se sborem Basilejským v Palackého Dějinách, knize XIII., čl. 3.

nočních pokrmů,[2]) stala se brzy čistě katolickou, s dvěma úchylkami jen: rozdávání svátosti oltářní pod dvojí způsobou i dětem a čtení evangelií a epištol při mši v jazyku českém. Bulla koncilu Basilejského z roku 1437 napomíná Zikmunda, aby zastavil v Čechách podávání svátosti oltářní dětem, ale na ritu tomto usnáší se téhož roku na sněmu celá zem, a schvaluje jej opětovně na sněmu pražském roku 1444, tupě při tom učení Táboritů. I Sirotkové, kteří as po třinácti letech splynuli s kališníky, měli týž ritus.

Zde jsme u základní myšlenky našeho thematu: Ritus kališnický neobsahuje jako podstatně katolický (s malou změnou) nic, co by motivovalo nový kostel odlišného typu, nic, co by neslo v sobě potřebu a žádost chrámu specificky evangelického. Naopak: mohl býti snad prostší, ale musil býti chrámem katolického půdorysu a útvaru. A takových bylo dosti; vzpomeňme svědectví Aeneáše Sylvia, pozdějšího papeže Pia II., vyřknutého s rhetorickou nadsázkou,[3]) že za jeho života nebylo v Evropě země, která by měla tak mnoho tak slavných a velikých kostelů a klášterů, jaké se spatřívalo v Čechách ku podivu ne-

[2]) Žalují tak r. 1436 legátové Basilejští. Archiv Český, III., 453—455.

[3]) Histor. Bohem. cap. XXXVI.

jen v městečkách a městech, ale i ve vsích (neque haec tantum in oppidis atque urbibus, sed in villis quoque admirari licebat) ... anebo sečtěme prostě, kolik set románských a gotických chrámů máme v Čechách a na Moravě, i kolik jich bylo Husity zbořeno.

Tam, kde není protestantského uvědomění, nemůže býti také myšlenky protestantského chrámu. Proto je husitský utraquismus v stavební historii protestantismu živlem přijímajícím jen.[4])

Pravá negace a praeformace protestantismu je za periody husitské jen u Táboritů; jen tato krajní strana, důslednější jak Wicleff i Hus, splnila předpoklady protestantismu, kterých jsem vzpomněl otázkou, kdy počíná evangelická i „tělesná“ svoboda protestantismu. Boj zásady duševní svobody proti historickému právu staré víry probojován tu přímo v princip převratu. Zde padly formy středověké zbožnosti; s opravdovou vnitřní i vnější náboženskou svobodou nastolen tu již reformovaný ritus: kázání, modlitba, Večeře Páně — a zde zje-

[4]) Zur Baugeschichte des Protestantismus. Von Emil Edgar (Prag). Monatsschrift für Gottesdienst und kirchl. Kunst, 1910, str. 238.

vila se také prvá protestantská stavební myšlenka v Čechách. O tom později — —

Úvodní slova plakátů, jež přibíjeny s datem 8. listopadu 1430 na dvéře Vatikánského paláce a římských chrámů (neznámo kým), praví: „Známo jest veškerému křesťanstvu, že od času sboru Kostnického nesčíslné množství křesťanů pobloudilo ve víře skrze husitství a ještě každodenně odštěpují se od těla matky církve údové noví...“ Samy koncilly, bully a kruciády přispěly mimoděky a nechtě nemálo k rozšíření ideí husitských, připoutavše k nim zájem mnoha evropských zemí. Celé Německo bylo tímto jedem prostoupeno[5]); jen persekucí i nejkrutější: upálením laiků i kněží, nařknutých z husitství, zamezeno, že se nesorganisovalo i německé husitství, jež utajeno, tvořilo ideově i sociálně-nábožensky podklad pozdější německé reformace. Jen v Praze as mohli se Němci sjednotiti v sbor německých husitů, kterým přikázán kostel sv. Ducha na Starém městě.

Husitské obce, přesněji: husitské stoupence s kališnickým ritem nalezneme mimo

[5]) Antwort D. Wolffgang Fabricius Capitons auff Bruder Conradts, Augustinerordens Provincials vermanung. Strassburg bei Wollf Köpphel, 1524. Str. 4.

Čechy a Moravu as jen v Uhřích, v Polsku a ve Slezsku.

Ač naše vědomosti o utrakvismu v Uhrách nemohou býti považovány za poznání ve všech svých složkách absolutně přesné, tolik je přece jisto, že směr a vývoj jeho nebyl určitější jak v Čechách; naopak: více hatěn a lámán. Zde byl pronásledován i vládou, což bylo v Čechách a na Moravě nemožno; i momenty materielní měly tu větší váhu; poměry a věci světské měly tu ještě méně pokoje jak v zemích českých. Morální síly husitství oslabeny tu značně celou jeho situací.

V jakém rozsahu zůstávalo husitství v Uhrách utajeno a nesorganisováno, v jakém veřejně vyznáváno? Zjevné husitství pronásledováno v Uhrách již r. 1420.[6]) Prvé české nájezdy do Uher, v letech třicátých a čtyřicátých, nemohly míti valný účinek misijní. Majíce jen krátké trvání (čtvrtá výprava z r. 1433 na př. počíná v polovici dubna a končí počátkem června), byly také, jak dobře víme, vždy spojeny s plenem a postrach, který šířily, nemohl propagaci náboženskou síliti. Prvá výprava žiž-

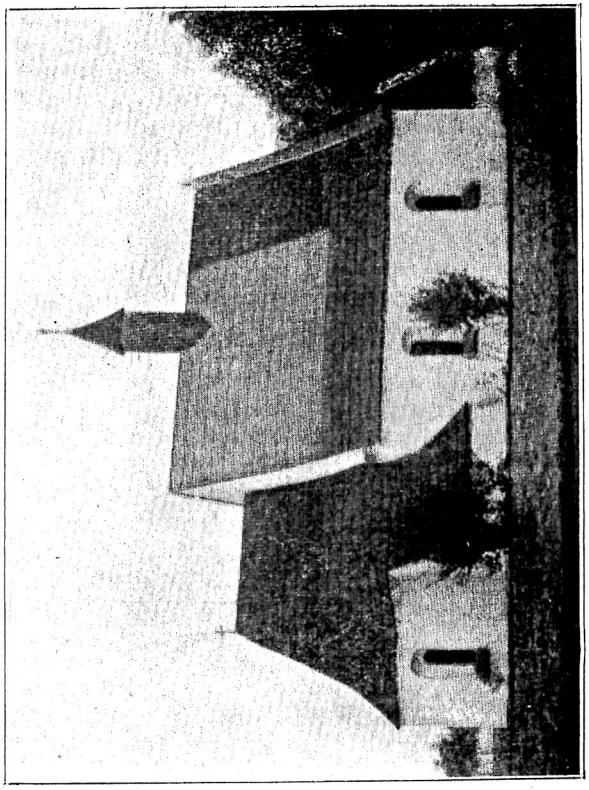
[6]) Ann. Hung et Trans. Trausch I., 25: „Anno 1420. Ungari recipiunt Hussi doctrinam, a rege persequuntur, hinc multi eorum in Transilvaniam et Moldaviam fugiunt.“

kova nemohla působiti reformně-věrověstecky již pro svůj defensivní návrat. Dvě, tři města (na říšském sněmu v Řezně r. 1434 jedná se o dvou) a několik hradů, jež Husity opanovány, nemohou býti, byvše jednak opět dobyta (tak r. 1431 Nitra), jednak postoupena za výplatné,[7]) považována za významná ohniska utrakvismu.

Špatná psychologie, která by se domnívala, že na husitském vojsku v Uhrách bylo možno vykomandovati stavby chrámů, nebo dokonce hradů! Vojska ta, nikdy mravně tak plamenná, horlivá a ryzí jako prvotní Táborská bratrstva polem pracující, představovala příliš záhy husitství úpadkové. Máme mnohá svědectví o tom, polská, německá i česká,[8]) že stálá vojska husitská sestávala i z mnoha cizinců, „z lidí zlých ze všech krajů zemských", dle hanlivějších výrazů „ze zběře všech národů". Jich charakter i organisace neuspůsobňovaly je k náboženské reformaci „božích bojovníků". Byla to moc malé kázně morální, a jako faktor válečný lokálně rozkouskovaná a většinou na pohybu. Nevraživá,

[7]) Archiv Český I., 40. Dr. Theodor Ortway, Geschichte der Stadt Pressburg. Zweiter Band, Pressburg 1900. Str. 230.

[8]) Poznámky k Palackého Dějinám. Díl IV., kniha čtrnáctá, čl. 7., pozn. 403 a 404.

Utrakvistický kostelík v Ledči (Čechy).

prospěchářských žádostí a cílů, věrolomná a na konec rozbitá. Je přímo ironií historie, že Jiskra z Brandýsa, osobně representant kompromisního směru pražských kališníků, nejen nestaví husitské kostely, ale musí na př. sbořiti katolický kostel jen proto, aby se kamením jeho ubránil proti svým husitům.[9]) Husitská vojska podávají se v počtu do desíti tisíc branných na žold proti Jiříkovi z Poděbrad, někdejší hejtmané českých rot bratrských jsou i mezi vůdci Matyášovy výpravy do Čech — a Palacký dokonce dokládá,[10]) že v letech šedesátých a sedmdesátých byli mnozí přední hejtmané bratrských rot katolíky a nikoli husity!

Zůstane as otázkou nezodpověděnou, bylo-li celé Slovensko prostoupeno husitstvím, přesně formulováno: mělo-li všude, v každé stolici převahu far utrakvistických nad farami katolickými a opuštěnými. Český utrakvismus trpěl takměř stále citelným nedostatkem řádně svěcených kněží,

[9]) Anal. Scep. Wagner. II., 12.48: „Anno 1455. Hat Jan Iszkrow eine starke Schantze aus der Kirchen zu Donnerstmarkt gemacht, sich wieder die Hauptleüte der Stadt Kayssmarkt zu schützen."

[10]) Poznámky k Palackého Dějinám. Díl IV., kniha patnáctá, článek 7., pozn. 266.

tak že nějakou účinnou, široce plánovanou věrozvěteckou propagaci v Uhrách (jde o několik set far) prováděti nemohl; tam působilo spíše více uherských stoupenců Husových v Praze studovavších[11]) než českých duchovních, ale i těch nebylo mnoho. (Utrakvismus mohl se ovšem šířiti i bez utrakvistických kněží; viz dále.) Ještě roku 1433 se v Praze s utrakvismem v Uhrách vůbec nepočítá: poslům koncilu Basilejského odpovídá se tehdy, že výsada přijímání pod obojí, podávaná Čechům, musí býti rozšířena také na Moravany a na přívržence jejich ve Slezsku a Polsku, ale o utrakvismu v Uhrách nepronesena po celé sněmování ani jediná zmínka. Vojska husitská ukládala uherským pánům úmluvy a holdy a donutila mnohé k nadržování nebo spolčení (leckteří, jako Blažek Podmanický vyhledávali sami spojenectví s nimi); nikde ale nevidím, že by spojenci tito šířili nějak blahodárně utrakvismus, nebo dokonce stavěli husitské kostely; za to však zpráv, že vycházeli s husity na plen a dělili se spolu o kořist, je dosti.[12]) Roku 1447

[11]) Josef Jireček, Duchovní styky Čechův a Maďarův za XIV. a XV. věku u uherští Husité. Čas. MMLXX. (1885), str. 387—394.

[12]) Wagner, Collectanea Decas II., str. 5., III., str. 38. atd.

píše Oldřich z Rosenberka Carvajalovi, že prý nověji mnoho lidí se k husitům přivinulo.[13]) Teprve pro rok 1449 potvrzena existence utrakvistických far na Slovensku, výhradně však jen v stolici Spišské a hrabství Šaryšském (Jiskra byl hrabětem Šaryšským), žalobou katolického kněžstva (dd. 24. června 1449), adressovanou ze sjezdu Pešťského uherskému oratorovi v Římě, že Čechové rozplodili haeresi husitskou s takovým úspěchem, že ve Spiši a Šaryši drahně je far, kde se skutečně svátost oltářní podává pod dvojí způsobou.[14]) Roku 1454 odbyt a zbaven veškeré veřejné moci v Uhrách, odchází Jiskra do Čech: utrakvismus v Uhrách ztrácí svou „světskou ruku", svou oporu a nejvýznamějšího činitele. 24. března 1456 píše Kapistran papeži Kalixtovi III. o množství u t a j e n ý c h dosud husitů mezi katolíky „netoliko v Čechách a na Moravě, ale i v Uhrách, Sedmihradsku, Multanech a jiných zemích okolních, kteréž (prý) zatraceným tímto kacířstvím až po krk nakaženy jsou".[15]) Po odchodu Jiskrově je protičeská fronta v Uhrách stále moc-

[13]) Urkundenbuch zur Monatsschrift des böhmischen Museums 1828., str. 45—51.

[14]) Schwandtner, Scriptores rerum hungaricum. Viennae, 1746., II., str. 63.

[15]) Capistr. triumph., str. 398.

bohatý zemský archiv.“[17]) Trápil jsem se také po dvě leta hledáním zpráv o husitských kostelech v archivech hornouherských a dospívám k témuž „úspěchu absolutně negativnímu“ jinou methodou, pro zkoumáním památek, označovaných za husitské.

Po této přehlídce je docela jisto, že se odehrálo tehdy totéž divadlo, jaké líčí o sto let později, za reformace, koncilu Tridentskému arcibiskup ostřihomský listem ze dne 25. května 1563: „Mnozí větší a menší zemští páni, ač v jiném ohledu dobří katolíci, proti všemu našemu přemlouvání mocí žádají požívání Večeře Páně pod obojí způsobou, a proto nutí své kněze k podávání kalicha, odepírající jim to vyhánějí. Tak se tudíž stává, že jedni z našich kněží bývají, zdráhají-li se podávat kalich, od zemanů vyháněni, jiní pak, poněvadž jim zbraňujeme ženiti se, sami ku kacířům přistupují, a skrze to stádo, zbavené božího slova, svátostí a všelikého duchovního potěšení, ponecháno bývá vlkům dravým.“[18])

Celý problém tohoto thematu je přece tak jednoduchý: Jsme stále, církevně, kul-

---

[17]) Dr. Tóth-Szabó in litteris: Budapest 20. V. 1910.

[18]) Szallay, Magyarország története IV., str. 330.

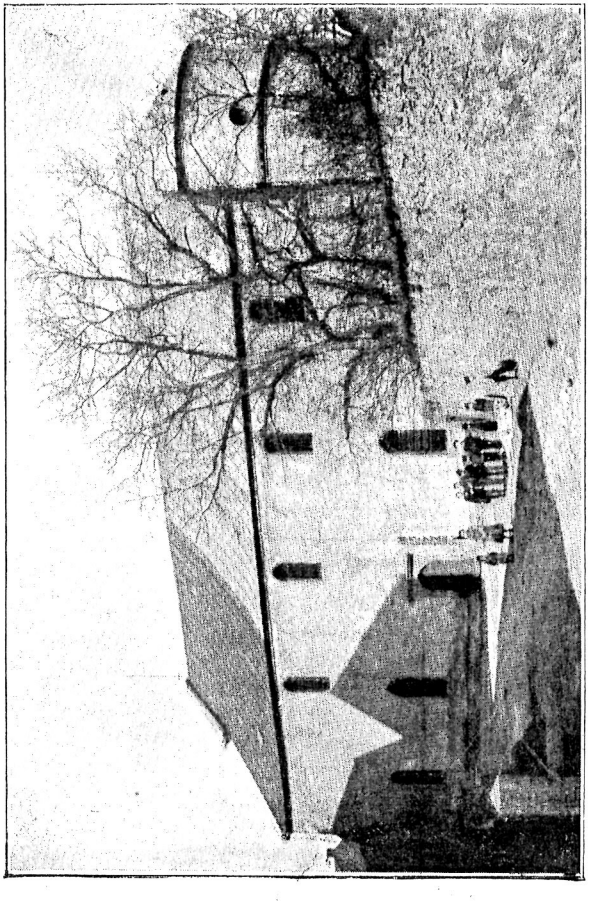
nější a útočnější. Matyáš, zvoucí Čechy v Uhrách „zbojníky, lidmi cizími... kteří ničili toto království naše ohněm a loupežemi“,[16]) zařazuje je jednak do svého vojska, činně je tak neškodnými, jednak je postupuje napořád polem. A Vladislav II. nařizuje r. 1501, aby husité byli vyloučeni ze všech veřejných úřadů, uvrženi do vězení a jestliže své bludy neodvolají, usmrceni. (Viz ještě celé jednání Budínského sněmu z roku 1501.)

Označiv takto jen fakta, krutá a negativní, tážu se nyní: je to vývojový pochod k stavební produkci utrakvistické (nemluvě ani o potřebě — nepotřebě její) — k svobodě, kterou předpokládá? — —

*

Autor díla „A Huszita-uralom története Magyarországon“ (Dějiny panování Husitů v Uhrách), docent Pavel Tóth-Szabó píše mi: „Věnoval jsem otázce té, t. j. husitským kostelům — zvláštní pozornost, neboť i mne zajímala co nejvýše. Úspěch byl však absolutně negativní. Nenašel jsem totiž ani jediný dokument na ně se vztahující, přes to, že jsem propátral všechny kapitulní, městské i privátní archivy horních Uher, i tak

[16]) Wagner, Collect. Decas II., str. 121.

Bratrský sbor v Mladé Boleslavi.

turně i umělecko-historicky v katolické církvi. Český utrakvismus doby husitské nezakládá novou církev, je jen oposicí v církvi; nechce rušit všechen řád církve, chce jen to, co chtěl takměř každý reformní katolicismus:[19]) reformaci církve v hlavě i údech (reformatio ecclesiae in capite et membris). Proto mohl se spravovati i katolickými knězi; stačilo, donutiti je jen ku změně katolického ritu: podávání kalicha a nahražení latiny při mši češtinou, maďarštinou etc. Dálo se tak hromadně i v Čechách, tím více v Uhrách.[20])

Prohlédl jsem gemersko-zvolenskou skupinu tak zv. „husitských" kostelů (Rimavská Báňa, Teriakov, Radvaň, Brezovo Štítník, Kraskovo, Rožňava, Ratková, Čerenčany, Tisovec, Drenčany atd.) a přesvědčil jsem se, že ani jeden z těchto domněle husitských kostelů a vedle nich i jiné, nejsou husitského původu; pocházejí vesměs z doby rannější i pozdější. Původní materiál tohoto šetření: popisy, doklady, fakta, zprávy, uložil jsem v III. ročníku „Našeho Slovenska" (1910, str. 410—418).

---

19) Proto mohli papežové 16. století české kompaktatisty dokonce chváliti. Viz poznámky k Palackého Dějinám. Díl IV., kniha čtrnáctá, článek 5., pozn. 219.

20) Doklad pro Uhry u Jirečka; viz výše.

Stavební historie protestantismu je plná kompromissů, nedostatků, rozporů a nedůsledností. Dlouho trvá, než se všeobecněji pochopí, že evangelický chrám musí se od chrámů ostatních konfesí zásadně lišiti, že odlišné liturgické potřeby a základní duchové pojetí žádají sobě kostela nového typu. Krátce a stručně: že základní myšlenkou evangelického kostela není chrám, nýbrž modlitebna, bratrský sbor, shromáždění věřících k společné modlitbě, přijímání Večeře Páně a především pro kázání. Kázání je to, které tu dominuje a určuje evangelickou bohoslužbu a místo její, evangelický kostel. „Die Kirche macht nicht das Wort, sondern sie wird von dem Worte," praví Luther.

Dlouho trvá, nežli se může mluviti o pevné, upravené ústavě protestantského života, o vývoji všeobecného zásadního ujasnění a upřené jednosměrnosti k tomuto cíli: ne chrám, nýbrž modlitebna, kazatelský interieur.

R. 1434. žádal kněz Martin Lupáč na Basilejském koncilu za Čechy, aby se vyslovil pro přijímání pod obojí v celých Čechách. „Dle sv. Jeronýma," dí, „nemohou trvati úmluvy tam, kde boj jest o víru; a nebudou-li Čechové stejného vyznání, bude jim potřebí buďto rozdílných kostelův k rozdílným obřadům, aneb rozdílných oltářův

v jednom a témže kostele, aneb na témže oltáři rozdílného přisluhování; i když každý o sobě domnívati se bude, že způsob jeho lepší jest, dlouho-li stanou bez hádek, bez pohoršení a kaceřování obapolného.“ Vše to se dělo: stavělo se (rozdílné kostely) i sloužilo se v starých, původně katolických chrámech, aneb různě u dvou oltářů: a to nejen na počátku, ale i na sklonku reformace. V polovici XV. století konala se v Praze katolická mše ve dnech k tomu ustanovených ve všech chrámech, které husité opanovali, t. j. ve všech mimo Vyšehrad; ve farním chrámu sv. Vavřince ve Vízovicích (Morava) slavili na počátku XVII. století u jednoho oltáře bohoslužby katolické, u druhého luteránské atd. I čeští Bratří, kteří repraesentují u nás i ve svých stavbách nejuvědoměleji protestantské svědomí, přejímají leckdy katolické chrámy (v Boskovicích, Žeravicích, Jevíčku atd.). S podivnými pocity čteme na př. také o brněnské korunovaci r. 1620, že „slavný průvod ubíral se do kostela jesuitského (v Brně), který nedávno byl proměněn v bratrskou modlitebnu.“

Tato žádost, žít, možno-li z převzatého, končí až XIX. stoletím. Za bavorského interregna v Horních Rakousích (1809—1816) stěhuje se několik tolerančních sborů do pustých katolických chrámů. Když připravuje roku 1848 Národní výbor návrhy pro příští zemský sněm, jsou mezi nimi také požadavky evangelíků, sestavené pražskými faráři B. V. Košutem a J. Růžičkou, a tu se praví také: „Konečně ať se nám přepustí dostatečný počet starých, neužívaných kostelů (jmenovitě takových, které od evangelíků samých vystaveny byly)“... Oba pražské sbory, helvetský a augšpurský, žádají také, aby jim byly přepuštěny dva zrušené pražské kostely, u sv. Bartoloměje a „krásný a velký chrám Páně sv. Mikuláše na Starém městě Pražském.“

Hromadné přijímání katolických chrámů bylo v prvé chvíli pohodlné a přirozené, nejbližší. A nechť již byly motivy převzetí postupně jakékoliv, s počátku zmatky a neuvědomělost, neuzrálé stadium protestantské myšlenky, nechť již nemožnost jednati jinak, vázanost, nemajetnost, nouze nebo pohodlí, egoismus: toto převzaté dědictví se na protestantismu dlouho mstilo. Oddalovalo obrození, protestantské sebeuvědomění v stavební praksi, protestantskou stavební myšlenku, vlastní stavební činy. Na dlouho opomíjeny a zapomenuty podmínky samobytnosti. Návyk oslaboval a otupoval smysl účelu, smysl pro potřebu a samu nutnost a zavinil tak mnohý šlendrián. I při novostavbách ztrácely se dobové síly dlouho v starém, náhodném, navyklém. Uvidíme,

jak často pojímal se evangelický kostel jako obvyklý katolický chrám, jako stavební konvence. Ve Slezsku na příklad počíná skutečná, hodnotná protestantská stavební tradice teprve rokem 1656; teprve tohoto roku, při stavbě Svídnické „Friedenskirche“ (Schweidnitz, autor inžinýr Albrecht von Sebisch) počíná se zde o vlastních potřebách důtklivěji mysliti. Svídnický kostel je třetím slezským „chrámem míru“. Oba prvé: Hlohov 1651, Janer 1654—1656 — jsou, přes to, že je budovali sobě protestanté, pravými katolickými chrámy, a i jako takové nevhodny a nepříznivy: vysoké a temné o třech lodích stejné výše (tak zv. Hallenbau). Teprve třetí, Svídnický (1656—1658), přibližuje se křížovým tvarem protestantskému půdorysu, myšlence centrální emporové stavby; ale jako novost, jako čin osvobozující od balastu převzatého povstává za odporu protestantského lidu. Podobné divadlo odporu proti nové protestantské stavební myšlence odehrává se ještě i v 18. století při stavbě dráždanské „Frauenkirche“.[21])

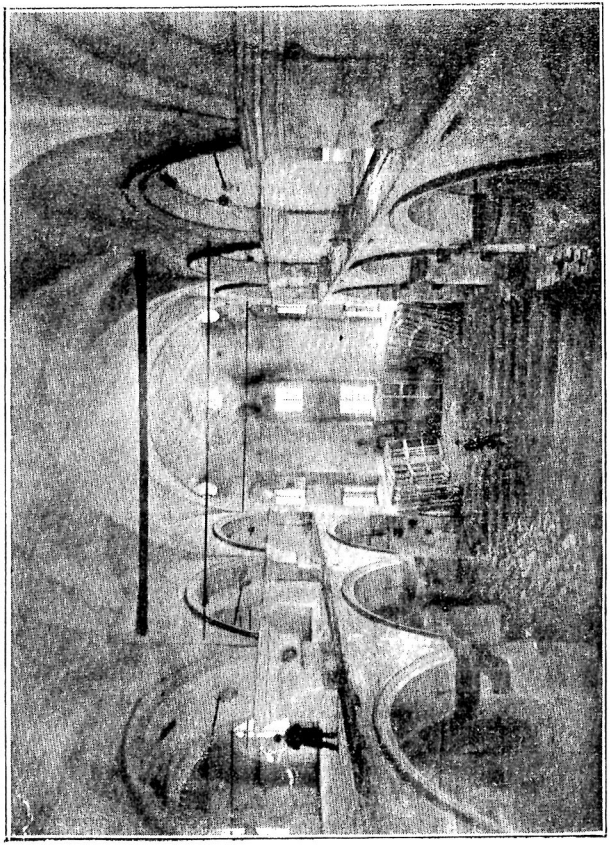
[21]) Die Frauenkirche in Dresden. Geschichte ihrer Entstehung von Georges Bähr's frühesten Entwürfen an bis zur Vollendung nach dem Tode des Erbauers. Dresden 1893. Verlag von Wilhelm Baensch.

— Stavební dějiny protestantismu mají dvojí úkol: jednak poznat a ocenit nové stavby, prvými počínajíc (ovšem: mnohé z nich sbořeny), poznat, jak se stavební myšlenky protestantismu vyvíjely a rozvětvily, a co vše podmínilo a určilo jejich formace; jednak sledovat, jak se různé konfesse udomácňují v kostelech starých, jak si je upravují.

V malých chrámech nebyl rozpor nového a starého určení tak veliký a rušivý, zvláště kde to byly kostelíky kruhového nebo i oválného půdorysu, jako v Studenkách na Moravě. V chrámech rozsáhlých byla disharmonie katolického interiéru a evangelické bohoslužby hodně citelná. Tak v Praze v Týnském kostele, kathedrále sv. Vítské, Mikuláši na Star. městě (stav před barokní přestavbou), v děkanském chrámu v Prachaticích, v kostele sv. Mořice v Olomouci atd. Protestantská liturgie nemůže takové prostory naplniti. Po stranách zely ztemnělé postranní lodi nebo ochozy a za oltáříkem utrakvistů a lutherských, posunutým blíže k shromážděným, hluboký prázdný chor, celé to „místo Boha“, kamž nepřipouštěla katolická církev za mše ani císaře, kde se slavila dříve mše velikého apparátu, kde sedávali v parádních lavicích kanovníci, broukajíce a mumlajíce své hodinky, a na trůnu kardinál, bi-

skup nebo opat. Takové ohromné prostory kazatel neovládl; i když je s největším napjetím hlasu vlny zvuků prostoupily a cele naplnily, tříštily se a odrážely. Také věnec kaplí pro individuální bohoslužbu, pro modlitbu jedince o samotě, pozbyl nyní smyslu a práva eksistence; staly se prostorami mrtvými, neužitečnými, překážejícími jen. Na všech stranách se tak ukazovalo: jsme v chrámu, který neurčen pro nás, pro Slovo, pro kázání, ale pro zrak, monumentální prostorový dojem a divadlo akce bohoslužebné, obětní. Proto docházelo k rozpačitým i radikálním úpravám.

Kostel Salvatorský v Praze je protestantského původu (postaven pražskými německými luth. evangelíky v letech 1611 až 1614), ale docela katolického plánu a zjevu: velký a vysoký trojlodní chrám s presbyteriem. Přes to, že zazděny zde později postranní lodi, je vnitřek jeho pro evangelickou bohoslužbu křiklavě nevhodný: chor zůstává prázdným, pustým místem, které působí potíže a rozpaky, a loď příliš vysokou a táhlou. Stále je to chrám obřadního katolického náboženství. Nejrušivější moment: zábradlí a mříže, dělící chrám na „nejsvětější božiště“ a sbor laiků, odstraněn snad všude; teprve XIX. století je u nás v protestantských chrámech znovu zavádělo (Vanovice, Třebechovice). V Sed-

Bratrský sbor v Mladé Boleslavi.

mihradsku zbavuje se evangelíci presbyterií katolických chrámů tak, že je zastavují částečně stěnami oltářů, za které kladou v kněžiště varhany (Bodendorf, Henndorf, Jakobsdorf a j.). Podobně upraven r. 1909 v Schorndorfu (Würtembersko) katolický chrám pro evangelickou bohoslužbu. Německo má příklady, kdy reformace katolických kostelů byla tak důsledná, že presbyterium cele odstranila, zazdivši je (půdorysná myšlenka některých novověkých chrámů: v Čechách Chleby, v Uhrách chrám škotské církve v Budapešti).

Leckdy došlo i k přestavbě katolického kostela evangelíky. Tak v Kovanicích na Poděbradsku (r. 1601), na Moravě v Jevíčku, Žeravicích, Šenově, v Prusinovicích (1601), Malých Moravicích (1563), Dolních Moravicích (1593), Cotkytli, Jakubovicích, Sobotíně[22]) a v Strážnici. V strážnickém farním chrámě pozůstalo ještě renaissanční sloupoví kruchty, které naznačuje částečně půdorys tehdejší přestavby.

---

[22]) Viz vesměs u Wolného, Kirchliche Topografie von Mähren meist nach Urkunden und Handschriften. II. 419, I. 168, doplňky III. 159, III. 288, IV. 53, IV. 112. IV. 131, IV. 135, IV. 175.

Očista vnitřků chrámových stoupá a klesá s napjetím náboženského vývoje. Je na počátku radikální, ale již v druhé polovici XV. století plní se chrámy utrakvistů obrazy svatých; často stěžují si Čeští Bratří, že „to zlé mezi nimi místo má.“ Jako nová sociálně-psychická doba, vysloveně protistředověká, ukazuje se reformace v zbořeném chrámu sv. Ducha v Hradci Králové (současné vyobrazení v Historickém museu v Hradci Králové). Není tu obrazů, není tu již nálady a patiny středověkého chrámu; celý vnitřek je jasně bílý. — I varhany leckde přemístěny. V Hradci Králové, u sv. Ducha, vezděny po straně lodi. V Prachaticích, v tamním děkanském chrámu ukazuje podnes obraz literáckého kůru z r. 1604 umístění dvojích varhan těsně před oltářem. Německou analogií je zpráva z r. 1588 o Šmalkadské kapli: „... man besang (kapli) an allen Orten, um zu hören, wohin sich Cantorey am besten schicke.“

— — — — — — — —

Hned samy počátky naše mají docela jinou vývojovou linii a jiné disposice, než stavební dějiny protestantismu v Německu. Prvé protestantské stavby představují v Německu zámecké kaple, v Dolních Rakousích kaple hradní; roku 1571 přistupuje k těmto sál stavovského domu ve Vídni (Herrengasse 13). Tedy chrámové síně, sály, kostely domové. U nás nevidíme dosud původně evangelické zámecké kaple, jako jedny z nejprvotnějších protestantských interiérů, přes to, že máme také panskou jednotu, zavazující své členy podle sebe státi a pomáhati sobě vespolek, hájiti na všech panstvích a statcích svých svobodné kázání a slyšení slova Božího atd. a to již od roku 1415. Nelze však tvrditi, že evang. zámeckých kaplí vůbec nebylo. Tak víme, že bratrský sbor v Koldštýně nacházel se v tamním zámku svob. pánů z Vrbna-Freudenthalu.[23])

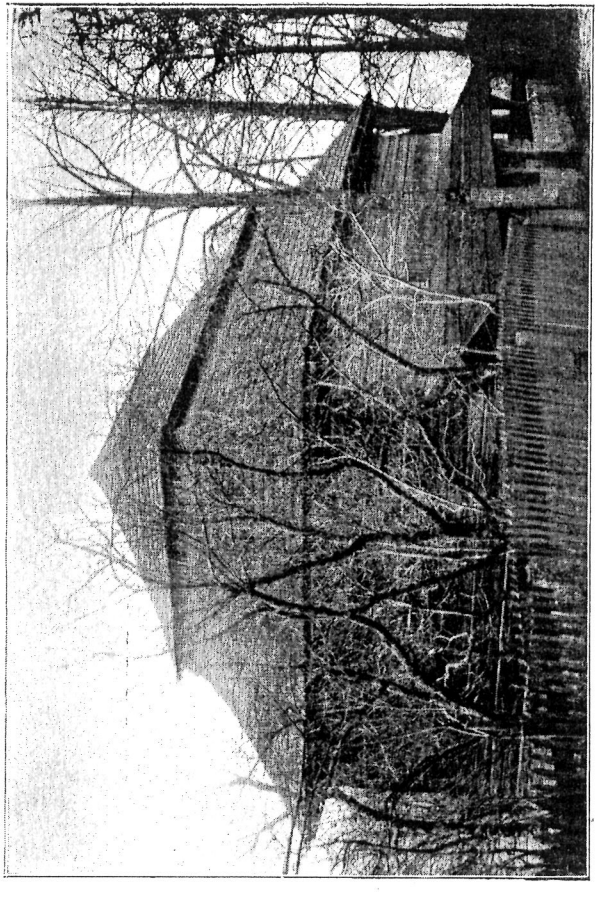
Utrakvistický ritus, podvolující se r. 1436 předpisům legátů koncilu Basilejského, žádá sobě jako ritus katolický ještě (prakticky odchylný jen v podrobnostech) také nutně katolického útvaru: shromaždiště, t. j. lodi i místa oltářního, presbyteria, kněžiště. V prostoru důsledně protestantském, bez kněžiště, byl ve svém obřadnictví tísněn, jak dokládá historie prostějovského farního chrámu Povýšení sv. kříže. Tento prostranný kostel po velkém požáru r. 1697 zřízený a zkrácený (dnes 22^0 $1^1/_2$' délky, 6^0 1' šířky), byl za svého původního utrakvistického stavu ještě rozsáhlejším (28^0 délky, šířky $8^1/_2{}^0$ a 12^0 výšky). Stavba započata r. 1522; r. 1555 kryta věž, roku 1575

[23]) Wolný, IV. 41.

zavěšen v lodi veliký mosazný svícen váhy 62½ libry, a v letech 1586—1588 dokončeno konečně (nákladem 2059 zlatých 13 bílých grošů) kněžiště, ono „po mnoho let postrádané“ kněžiště, jak praví současný utrakvistický povzdech.[24]) Byl to vysoký chor ozdobně klenutý, s osmi gotickými okny, významně akcentovaný proti lodi, která měla strop dřevěný. Tedy honosný kostel čistě katolického pojetí. Jedinou protestantskou myšlenkou jeho bylo, že byl již stavbou emporovou: v lodi měl tři dřevěné empory. Jednu zděnou emporu měl také dnešní, v 18. století pozměněný farní kostel Panny Marie Nanebevzaté v Mladé Boleslavi, dříve zvaný kostel Matky Boží, který je snad nejstarším utrakvistickým kostelem v Čechách; započat ještě v XV. století a dokončen roku 1566. Je to zase katolicky pojatý a monumentalisovaný trojlodní chrám s kněžištěm 11·60 m dlouhým, 9·50 širokým a měřícím do výše své římsy 14·60 m.[25]) Jeho stavební hmota s velikým kalichem na štítu ovládá svou silhuettou spolu s Bratrským sborem na rytině ze 17. století celý kra-

[24]) Tamtéž, I. 2, 7.

[25]) Soupis památek historických a uměleckých v politickém okresu Mladoboleslavském, str. 225.

Toleranční modlitebna v Hrubé Lhotě (Morava).

jinný a stavební obraz města. Táhlý utrakvistický kostelík Mistra Jana Husi v Praze, pod Petřínem, je, jak jej známe ze Sadelerovy rytiny města Prahy z roku 1606, jako stavební myšlenka a zjev dvojnásobně katolický: má nejen presbyterium, ale i velikou postranní kapli.

Sympatičtější jsou některé venkovské utrakvistické kostelíky jako v Ledči u Třebechovic a kostelík „na Kopečku" u Nového Hradce; zachovala se i vyobrazení některých sbořených, jako kostelíku sv. Mikuláše v Bedřichovicích na Moravě.[26]) Jsou to typické drobné stavby, zvané „husitskými kostelíky", stejného charakteru v půdorysu i výstavbě: prosté kostelíčky s dominantou převislé střechy, s malou sanktusovou vížkou — bez idealisující libovůle, bez vnější velikosti, bez věže. Nic tu není vystupňováno nad potřebu; nic tu není, než čeho právě třeba, co je nutností. Kostelíky evangelické jednoduchosti. Kostel „na Kopečku" u Nového Hradce dal vystavěti r. 1521 hradecký měšťan Lukáš Forman, jinak Hostovský z Hostovic „na památku Mistra Jana Husa, mistra Jeronýma Pražského a jiných věrných mučedlníků českých, v naději Boží svatých." Byv

[26]) Jan Tenora, Kunštatský okres. Vlastivěda Moravská, Brno 1903, str. 49.

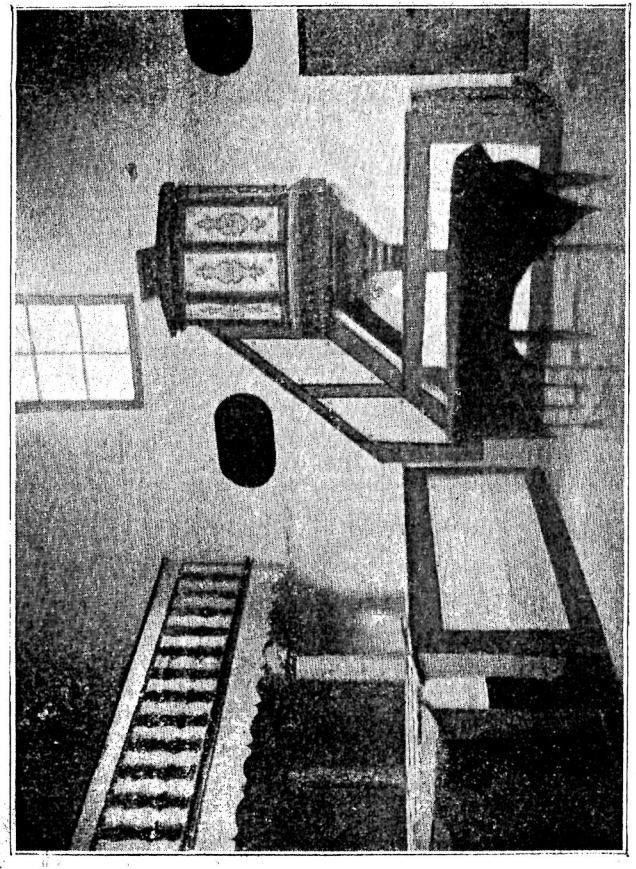
dle archivální zprávy v 17. století přestaven, zachoval, myslím, původní půdorys i celkový charakter svého zjevu; valné rozšíření půdorysu nedovoluje poloha místa. Půdorysem svým i celým prostorovým dojmem přibližuje se modlitebně.

Kostely augšburského vyznání. Nejprvnější (Torgau, Štětín, Stuttgart) i pozdější luteránské novostavby v Německu (na př. kostel ve Freudenstadtu, Würtembersko, z r. 1601—1608 od arch. H. Schickhardta) jsou i se svým oltářem jako místem jednoduché liturgické akce, místem přijímání Večeře Páně, modlitby a žehnání duchovního, kostely vysloveně protestantského stavebního programu: kaple a chrámy bez presbyteria, kněžiště. Ne tak u nás. Dnes, kdy k látce této přistupuji, nevidím zde — až na dvě zprávy — pokroku oproti stavbám utrakvistickým: jsou bez obměny stejně katolickými chrámy s emporami. Jaký byl a je kostel Salvatorský v Praze, řekl jsem již. Jaký byl druhý luteránský kostel pražských Němců, Nejsvětější Trojice na Malé Straně, dostavený r. 1613? Na Moravě je hezká řádka luteránských kostelů čistě tradičního katolického plánu a zjevu: dnešní farní kostel sv. Kateřiny v Mor. Třebové z r. 1522, v Suchdolu z r. 1616, v Hustopeči nad Bečvou, kostely sv. Magdaleny a archanděla Michaela z r. 1609—1618 v Rymařově (dvě empory v lodi), v Dolních Moravicích z r. 1593 (dnes tvoří presbyterium jeho sakristií dnešního chrámu), v Rapotíně farní kostel sv. Jakuba z r. 1524 (tři dřevěné empory v lodi), filiální kostel sv. Magdaleny v blízkém Petrově (Petersdorf) z r. 1519, veliký farní kostel sv. Jana Křtitele v Losíně, zbudovaný v letech 1600—1603 od Jana st. ze Žerotína (do r. 1784 měl zděné empory, jež se sbíhaly za hlavním oltářem, odtud přístupny) atd. Ve Slezsku v Nové vesnici r. 1610 farní kostel sv. Šimona a Judy (v letech 1820—1830 rozšířeno kněžiště a odstraněny dřevěné empory) a j.

Dva příklady odchylné: O dnešním farním kostele v Koldštýně mluví Wolný ve své „Kirchliche Topographie von Mähren“ (IV, 41) bez určitého popisu jako modlitebně z r. 1610—1614, patrně lutherské (bratrský sbor nacházel se v zámku); praví jen, že je slohu zvrhlé gotiky, a má empory, jež jako klenba spočívají na kamenných sloupech. Věž přistavena teprve v letech 1690—1694. Zpráva o farním kostele sv. Vavřince v Sobotíně, zbudovaném r. 1605 protestanty ve formě luteránské modlitebny, je již doložena přesnějším popisem: takovou zůstala až asi do r. 1780, kdy dal tehdejší farář částečně zbořiti, částečně proraziti východní průčelí

(v originálu: die alten bogenförmigen Ueberreste der östl. Stirnseite teils ab, teils durchbrechen liess), a přistavěl k němu nové presbyterium, spojiv je účelně s klenbou a postranními zdmi. Na záp. straně přistavěna r. 1792 nová věž. (Wolný, IV. 175.)

Československý pendant slezských „chrámů milosti" (po ranštadtské smlouvě z 22. srpna 1707) máme v slovenských artikulárních chrámech. Artikulárními nazvány podle 25.—26. artikulu (článku) zákona z r. 1681, a pro 11 severozápadních stolic Uher povoleno jich jen 38. Mají týž církevněhistorický význam a týž stavební program: pojmout jakožto jediné chrámy většího obvodu velký počet návštěníků. Chrám Velkopaludzký na př. musil dostačiti celé střední a dolní části Liptovské stolice. Přes to, že povstávají za okolností více stěžujících a zlomyslnějších chikan jak 6 slezských „Gnadenkirchen", je jich architektonický význam mnohem differencovanější. Za jakých situací se stavělo: Bylo zakázáno stavěti artikulární kostely z kamene; musily býti dřevěné. Marně snažili se evangelíci Liptovští dokázati úřadům, že projekt Velko-paludzkého chrámu ze dřeva je nebezpečný pro slabost materiálu. Musili stavěti ze dřeva; a nadiktováno ještě, že kamenná podezdívka jeho nesmí býti vyšší jedné stopy. Pro Prietržský kostel, později zemětřesením po-

bořený, vymezena úřady lhůta, kdy musí býti vystaven, od 28. května do 11. listopadu r. 1733. Z dřevěných kostelů slovenských upozorňuji na Velko-Paludzký (Liptovská stolice), a na kostely v Leštíně a Jistebné (Orava), eventuelně i katolický v Zábreži, originální výstavby, jako nejkrásnější československé lidové stavby nejcharakternější skladby a kresby. Neznám v Čechách a na Slovensku architektur tak krásné kultury konstrukce a intimity, tak výmluvného života elementu a vztahů půdy, kraje a rodu, tak typicky československé duchové nálady nad tyto dřevěné stavby. Nic tu neplatí konvence a fikce kulturních, evropských slohů. Velko-Paludzký (1773—1774), zvenčí na pohled nepatrný, prostičký, skrytý mezi starými stromy, je, i Maďaři to uznávají,[27]) největším dřevěným kostelem v Uhrách. Je to centrální velechrám obrovských rozměrů (43 m dlouhý), půdorysu kříže s velikou křížovou kopulí na sloupech středu. Prostory jeho s celou řadou empor nad sebou, 11 dveřmi, 82 okny pojmou na 6000 osob. A tento konstruktivní div postavil tesařský majstr, který se nedovedl podepsati. Ideální stav lidové stavební kultury, silného a

[27]) K. Divald v orgánu uher. hlavního dozorstva muzeí a knihoven: „Muzeumi és könyvtári értersitö", 1907.

živého cítění a vědomí architektonického, všech pudů, citů a hnutí ducha, který cítí a myslí tektonně a architektonicky. Nestaví se schemata. Krásného, hradního zjevu je Leštínský, jednolodní, s emporou, a barevnou výzdobou vnitřku; ochozy jej obepínají a krytou volnou chodbou spojuje poboční zvonici. Kostelu v Jistebné, s podstřeším značně vyloženým, motiv spojení dnes již chybí. Na všechny časy mohou býti poučením o staré lidové methodě stavební: prostě ušlechtilé a půvabné, energicky utvářeny, s kultivovanou krásou hmoty, a přirozené harmonie, (jak vše je přirozené barvy dřeva, stěny i lavice), vyrůstají úsporně a účelně z prostoru a pro prostor, nesahajíce po jiných podmínkách než nejbližších, nejvlastnějších. Zatím co kulturní stavitelství evropské stagnuje — v XVIII. století je chrám jako úkol architektonický dávno pouhou velkou stavební konvencí, navyklým, nepozměněným stylistickým útvarem — zde buduje sobě lid, t. j. anonymní venkovští zedníci a tesaři stále ještě chrámy, jež jsou volnou a rozmyslnou tvorbou, uměleckými činy, stále ještě novými výsledky vývojovými.

— — — — — — — —

Naznačil jsem již, že stavební idea reformované evangelické církve objevila se u nás již v 15. století, u našich reformovaných před reformovanými, u T á b o r i t ů, kteří zakládali svoji bohoslužbu od počátku na myšlence reformované, Slovu, kázání.

Tři, čtyry citáty jich věroučných nauk, jak zaznamenány utrakvisty pro jich disputaci s Tábority dne 10. prosince 1420:

„It. nižádné ustavenie lidské, ani svatých který nálezek, jakož jsú hodiny, řád na mši a jiné v službě božie, křižovánie, litánie míru, ornátové, posvěcovánie oleje, vody, soli, kalichóv, vína, chleba a jiných věcí, holení brad a pleší, kadění, kropení, žehránie, ani jiní lidští nálezkové nemají držáni býti jakožto nálezkové antikristovi.“

„It. nemá mše latině ani jiným jazykem spievána neb čtena býti, než jazykem lidu obecného; a to obecném řše chodiciem a kdežkoli.“

„It. v jednom kostele neb v jedné osadě, ač jest tu i mnoho kněží, neslušie viec mší slúžiti, nežli jedinú; a pro tu jednu mši nenie potřebie kostelóv, neb muož když kto chce, kromě kostela slúžiti; pakli jest kostel, ale nemá v něm viece než jeden oltář pro tu jednu mši býti.“

„It. nižádného podobenstvie nebeských ani zemských věcí, ani kterého obrazu nižádný nemá dělati ani mieti, ani má jeho v které pocti, nebby to byla modloslužba.“

Vesnický demos neskrotil ono „divoké zvíře svého hněvu“, o kterém mluví po stu

letech Kalvín; fanatický v odstraňování všeho mimobiblického, odtrhl se od katolicismu k životu opravdového protestantského uvědomění. V praksi bylo zde téměř vše prvotní: positivní náboženství bez historické tradice pro svou vnější ústavu, nejvýše tradice valdenské. I jich modlitebna byla důsledným popřením vnějšího křesťanství. Když budujíce kámen po kameni celý Tábor, až do hradeb a poslední chaty, vystavěli sobě také svůj kostel, nebyl to chrám, nýbrž hotová protestantská reformní stavební myšlenka, přesně ujasněná a podnes platná: typ modlitebny. Obyčejný dům, krytý prostor k shromáždění věřících, bez presbyteria jako místa velestánku, místa Boha. Skutek ten zjevuje a dokládá jich protestantské uvědomění neméně jak všechny jich nauky a příhody. Dnes potvrzuje existenci její (zmizela snad již v 15. století, kdy Táborité roku 1452 utrakvisty a katolíky ubiti) jen dopis Aeneáše Sylvia[28]) kardinálu Carvalajovi z r. 1451 takovýmto popisem:

„V městě stojí dům dřevěný, na způsob vesní stodoly, jejž nazývají chrámem; tam se káže lidu obecně, zákon na každý den se vykládá, u oltáře jediného, nesvěceného i nesvatého, svátostí se přisluhuje... desátkův ani platův při oltáři nedává se žádných. Největší bývá o to péče, aby všichni pilně chodili na kázání, kteréž kdokoliv zameškává, bývá trestán.“ (Překlad Palackého.)

Tento reformovaný typ: ne chrám katolického útvaru, nýbrž modlitebna, sbor — přejímají Čeští Bratři. Uvidíme však, že nejde o opravdové převzetí v hmotném smyslu slova, o jednosměrnou a nepřetržitou cirkulaci vývojovou od příkladu Táborského jako vědomého východiska.

Přes to, že Bratří ze všech konfessí nejvíce vytrpěli, je ze všeho protestantského památkového materiálu, který nám věky předán, bratrského na počet nejvíce. I zde nutno teprvé vše vykonati, i sám nejnutnější přehled látky. Většinu zničila, částečně i přestavila protireformace, mnohé zbořeno i v době novověké (sbor v Litomyšli, modlitebna v Krumvíři na Moravě, okresu Klobúckém r. 1871 a j.). Jesuité i jiné řády, i katolická šlechta (na př. r. 1654 Liechtenstein v Hroznové Lhotě) stavěli své kostely a kláštery rády na „místech kacířských“. Tak stojí nynější kolej a kostel Piaristů v Strážnici na místě bývalého sboru. O zjevu a půdorysu bratrských

[28]) Aeneae Sylvii epist. 130, dd. 21. Aug. 1451. (Dialogus contra Bohemus et de situ urbis Tabor.)

staveb několika nejdůležitějších bratrských středisek nevíme dosud pranic. O Strážnici zaznamenáno, že měla dva sbory, starý a nový (zpráva: „R. 1522 zemrzel B. Jan Megtný... a tu w starém sboru pochován, kdež nyní sskola gest") a kde stály; tolikéž o Přerovu, že měl dva sbory, starý a nový, bratrský dům a školu při něm, a tři chrámy a kapli, bez poznámky, čí byly. O něco více o třebíčském: že stál na místě nynějšího kapucínského kláštera, budova s věží a hřbitovem, a kde se nacházejí zvony její. Ale přes to je přehled dochovaných, nebo aspoň u vyobrazení zachovaných bratrských památek, od sborů v Mladé Boleslavi, Hradci Králové, Ústí nad Orlicí, v Litomyšli, přes Ivančice, Fulnek až po Krásno a Králice dosti bohat a rozmanit. Sbor Dřevohostický stojí podnes uchován jako katolický farní kostel; byloť k němu roku 1771 přistaveno presbyterium a 2 sakristie a tak upraven pro kult katolický.[29]) Také v Buchlovicích zachován snad podnes podivným osudem: na čas užíván ku katolickým obřadům a roku 1803 prodán za 100 zl., aby sloužil za skladiště.[30]) Katolíky přejatou českobratrskou stavbou je také filiální kostel sv. Anny

[29]) Wolný, III. 279.
[30]) Wolný, II. 219.

v Holešově[31]), a podobně českobratrského původu má býti katolický kostel v Bučíně v Čechách.[32])

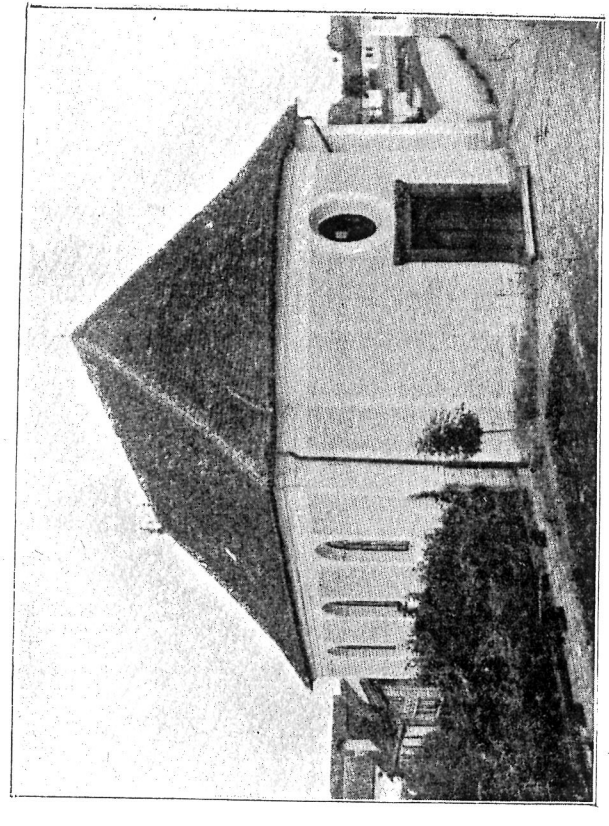
V „Psaní učiněném od Bratří, kteréžto někteří z omylu neb závisti Pikharty nazývají: v němžto etc. Léta Páně 1554" praví Bratří o sobě: „V Jednotě jest obnovení církve první v čistotě zřízené přisluhování slova i svátosti." „Čehož nikde v krajinách našich nikdež v též celosti nevidíme." Není tu krucifixů, obrazů; nemůžeme se vracet k modlářství, praví, leč bychom Slovu B. a Písmům sv. nevěřili. Není tu oltáře, ceremonií; neboť „Beránek B. není na oltáři rukama lidskýma učiněném, ale na oltáři nejvelebnější pravice B. —" Reformní protestantismus. I stavebně znamená bratrství obrat od kostela k modlitebně: sbor není chrámem, je jen jednotným shromážděním bratří kol kazatele. Ale není obratem vždy důsledným, rázem a všude; v stavební praksi Bratří nevítězí reformovaná myšlenka a dobová modernita vždy a všude nad tradicí, leckdy podléhá moci staré utkvělé ka-

[31]) Tamtéž, III. 254.
[32]) Památka roku slavnostního 1863 tisícileté památky obrácení národu českého na Moravě, Slovensku a v Čechách skrze Cyrila a Metoděje na křesťanství atd. Praha 1864. Str. 191.

tolické tradice. Několikráte překvapuje trapným rozporem mezi náboženským principem a programem a zevním utvářením svých sborů: kde není obřadných prostředků, kde není nadřazení oltáře, kterého zde vůbec není, kde není oběti, tu se prostá protestantská myšlenka kryje a uzavírá v stavební formy katolické zbožnosti, chrámy s kněžišti. Takovými příklady jsou sbory v Ml. Boleslavi, Fulneku, Velké Byteši, Krásné, Kostelci nad Orlicí a v Rychnově nad Kněžnou.

Sbor v Mladé Boleslavi z r. 1554 představuje stavebně starý protestantismus ve smyslu středověké církevní kultury: zevně protestantsky jednoduchý, je uvnitř typicky katolickým, trojlodním, táhlým chrámem (31·50 m délky) s pustým místem velikého, polokruhového presbyteria šířky 9·30 m, délky 6·40 m. Chrámem příliš vysokým a rozsáhlým, akusticky nevhodný. Jakási těžkopádná basilika. Široké pilíře, o které se hlas rozrážel, překážely mnohým posluchačům v pohledu na kazatele. Mně se musíme tázati: není tento sbor i stavebně vědomým programem „obnovení církve první", vědomou nápodobou starokřesťanské basiliky? monumentální basiliky „bratrského Říma"?

Oproti nim stojí jako důsledně protestantské stavby elegantní Královéhrade-

Toleranční modlitebna ve Velenicích (Čechy).

cký, široce rozložená, massivní budova lomené střechy sboru Litomyšlského[33]) a — s upřímnými rozpaky tážu se dále, vzpomínaje kolik set bratských sborů bylo sbořeno. Leckde se nám zachovaly místo sborů jen domy bratrských správců a alumnů, jako v Ústí nad Orlicí atd.

Utrakvistické a luteránské jsou stavbami tradičními, typicky lidovými; s bratrskými sbory přicházejí již různorodé hodnoty individuálně differencované. Sbor králové hradecký na př., toť malý palazzo aristokratické kultury, výzva k estetické rozkoši. Také bratrský sbor v Dřevohosticích (Morava) nazývají katolické visitační zprávy krásným (elegans). Za ranní husitské doby je vše biologicky všeobecné: zde rýsují se a žijí především davy, staré myšlenky a představy bez individuálního akcentu, individuální určitosti, zde myslí všeci stejně tradičně, zde reagují davy; v XVI. století, kdy volá Ulrich van Hutten: „Ó století! Studia kvetou, duchové se probouzejí! Je radost žíti!“ — vstupujeme do doby nové kulturně-sociální psychy a struktury, do nového světa formového, nové výtvarné kultury. Buduje se za doby emancipačního processu svět-

[33]) Vyobrazení v Soupisu památek hist. a uměleckých v politickém okresu Litomyšlském. Praha 1908, str. 97.

sky kulturního, za doby prudkého vývoje k racionalismu, potřeby a touhy po objektivnosti, rozumovosti při subjektivních omylech a smýšlenkách ve sféře výtvarné. Vývojové tendence výtvarné tíhnou k ideálu klassickému, vnější renaissanční repraesentaci; rodí se lidé, kterým zapotřebí effektní stavební okázalosti, přepychu. Až si složíme malou galerii bratrských památek, které možno nalézti, byť i jen v kreslířské a malířské reprodukci, uvidíme jistě, že vše to dotklo se také bratrských staveb: že různí se krajem, rozdílným poměrem většiny své k dobovému životu a společenskému vývoji, i tendencemi jednotlivých donátorů, že neseny dobovou psychou přijímají často její ráz i gesta — jistě i doklady, jak získávajíce v duchové sféře kulturním rozmachem, trpí ve sféře výtvarné zrovna tak jako všici vrstevníci strojeností dobového sociálního života. Tak rozmanitý a složitý je jich význam kulturně-historický.

I pouť za Bratry do vyhnanství, do Německa a Polska znamená pro novodobou stavební praksi zásadní ujasnění a positivní zisk. V několika případech postoupeny českým vystěhovalcům kostely stávající (sv. Jan v Drážďanech, sv. Petr v Poznani), a některé postaveny Němci jako dar (tak český kostel Betlem v Berlíně z r. 1735—1737). „České kostely" v Německu stojí dosud takměř všechny. Rixdorf (dnes velkoměsto o 210.000 obyv.), Ochranov, Gnadenberg, Berthelsdorf, Kleinwelka u Budyšína, Nízká u Zhořelce, Waschke, Lasswitz, Orzeschkowo a j. Takovou modlitebnu jako v Ochranově, Gnadenbergu — nebo zvláště v Kleinvelké: s podélným prostým průčelím a dominantou malé vížky na střeše, která rozvrhem svých vikýřů přejímá rytmus průčelí, po jednom vchodu na obou rozích, pro ženy a muže zvlášť, můžeme přenésti do Čech nebo na Moravu beze změny a máte ideální, praktickou i charakteristickou reformovanou modlitebnu. Ale nejen stavební tradici; zde a na Slovensku můžete hledati celou domácí protestantskou kulturu. Od modliteben, hřbitovů, škol, slavností k bratrským archivům, domům sester, vdov a vdovců až po bratrské hospody. „Die Stillen in Lande", říkají jim v Německu.

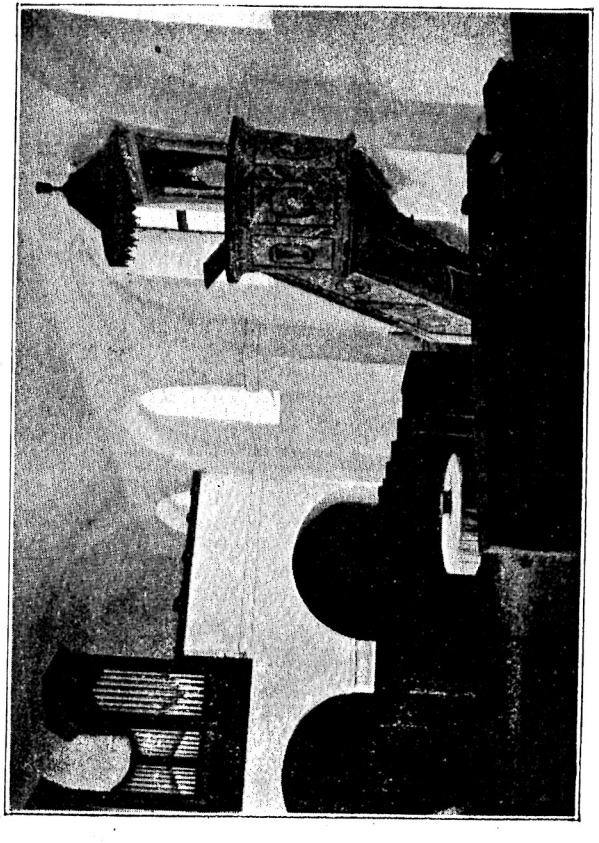
— — — — — — — —

A poslední článek vývoje: toleranční modlitebny.

Po stopadesáti letech po vypuzení evangelíků povstávají v Rakousku tolerančním patentem Josefa II. ze dne 13. října 1781 znovu, trpěny jen a omezeny, dvě protestantské církve, augšburského a helvetského vyznání.

Toleranční patent ustanovuje: „... akatolickým poddaným, kdekoli se nalézá 100 rodin, třebaťby ne v místě duchovního správce nebo domu modlitebního, nýbrž dílem až na několik hodin vzdálí přebývaly, aby sobě vlastní svůj dům modlitební spolu se školou vystavěli...“ Dále „... nařizují Jeho Veličenstvo obzvláštně, aby kdekoli tomu nebylo již jinak, by to, co by představovalo kostel, žádné zvonění, zvonu, věží nebo veřejný vchod z ulice nemělo, ale jinak se jim ponechává jak a z jakého staviva je vystavěti chtí...“ Dekretem ze dne 16. ledna 1782 uděluje vláda povolení, že kazatelé smějí býti povoláni jen z Uher a z Těšína. Těšín byl luteránský; proto se český lid, nábožensky radikální, česko-bratrský, obrací do Uher o maďarské reformované kazatele. Roku 1782 přicházejí tři, následujícího roku třicet, r. 1784 nových patnátce maďarských duchovních atd.

Nejbližší přirozená myšlenka, že lecktere chudé sbory (vesměs jen venkovské), které staví své prosté modlitebny dlouhá leta, obracely se k vládě jednotlivě i hromadně o přenechání zrušených katolických kostelů; vláda, pravící v dekretu z r. 1782: „Ostatně není právě potřebí vždy nové a vlastní modlitebny stavěti, můžeť dle okolností býti dovoleno, aby nekatolíci i jiných domů k účelu tomu buď zcela nebo čá-

Toleranční modlitebna v Javorníku (Morava).

stečně užívati mohli“ — je však odmítla. Jiným dekretem z r. 1782 (ze dne 18. března) udělila evangelíkům povolení, získávati k ušetření útrat zříceniny; takové staré rozpadlé kostely, které nikdy nebyly používány k bohoslužbě katolické, a jichž kamení a stavivo ještě pozůstalo — tedy jen zříceniny protestantských kostelů! Teprve dekretem ze dne 29. května r. 1786 povoleno evangelíkům kupovati zrušené katolické kostely. R. 1791 podařilo se pražské německé evang. církvi koupiti za 1527 zl. kostel sv. Michala v ulici Opatovické; vláda udělila však koupi té potvrzení jen pod výmínkami, že musí býti odstraněny zvony, kříž na kostele a katolické náhrobky, věž zbořena a kostel zevně obyčejnému měšťanskému domu podobným učiněn býti. Později od diktátu přestavby upustila.

Krutě se leckdy praktikovaly předpisy tolerančního patentu o prostém, nenápadném domovém vzhledu tolerančních modliteben. Tak donucen sbor Vysocký u Mělníka vojenskou exekucí, aby zakulacená okna a dvéře své modlitebny proměnil na prostá, rovného závěru.[34])

---

[34]) Památka roku slavnostního 1863 atd. Str. 169.

Osud našich tolerančních chrámů je tragikomickou parodií protestantismu. Mnoho jich zbořeno, a několika trvajícím ještě předurčeno, aby byly nahrazeny novými, rozhodně s věží, neboť toleranční modlitebny věží nemají, míti nesměly; proto postavíme si věž, ať nám třeba na vlastní kostel nezbude. Mnozí protestanté pohlížejí na toleranční modlitebny s nelibostí, neřku-li opovržením více méně zjevným nebo zastíraným. Přiznejme si dnes, že často nebyla to potřeba většího, prostrannějšího chrámu, jež je bořila, aby na místo jich postavila nové, ale myšlenka s jakými as pocity škodolibosti pohlíží na takovou prostou modlitebnu místní „panáček“, když jde kolem. Stodoly, chalupy! říkají protestanté; i Loesche, protestantský historik, mluví o nich s despektem člověka převahou intelektuálního: „noch heute stehen manche von diesen elenden Hütten, die man aus der Entfernung leicht für Scheunen oder Ställe hält.“ V posledních desítiletích neměl vnější život protestantismu u nás naléhavější starosti, než jak nahraditi tyto modlitebny co nejdříve necharakternými, především protocovskými, pompezními stavbami, za které se počínají již i leckteří z dnešní generace styděti.

Mnohé nejcennější toleranční modlitebny sbořeny. V Čechách na př. Chlebská (mansardová), na Moravě hlavně valašské (na př. v Huslénkách u Vsetína a j.). Podívejte se na zachované, třeba tyto: Hrubo-Lhoteckou (u Val. Meziříčí), Javornickou, Klášterskou (u Třebechovic) a Humpoleckou. Může je někdo pokládati za chatrče nebo stodoly a stáje? A nerůzní se ve svém zjevu, není mezi nimi, přes všechno omezení tolerančního patentu, podstatných stavebních rozdílů? Na př. Hrubo-Lhotecká postavena vedle Humpolecké, Velenický proti Javornickému?

Trojí jich význam: umělecko-historický, historicky-kulturní, jako dokladů církevního života, z mrtvých vstání a jich význam lokální jako památníků a symbolů trpkého místního života, útisků a pronásledování (vizte toleranční archivy!) — je mnohem větší a úctyhodnější, než naše novodobé protestantské církevní stavby. Zde je nejen historie s celým svým ovzduším a imponderabiliemi — nedbejme jí na okamžik — zde jsou stavby praktické a charakteristické; kdežto naše novodobé jsou nepraktické a bezvýrazné, neprotestantské, přímo: protiprotestantské.

Ale chudým jsou pieta a tomu podobné citové pojmy příliš luxusními; zůstaňme na půdě, z které se lidový egoismus nerad hýbe, ve sféře rozumové. Abyste mi dobře

porozuměli, proč vidím v osudu našich tolerančních modliteben tragikomickou parodii protestantismu: Toleranční modlitebny jsou podivuhodnou historickou episodou. Maďarští reformovaní kazatelé přišedše k nám a nenalézajíce již živé praktické tradice, předávají nám svoji: upravují náš reformovaný ritus dle řádu církví okresu předtisského a uskutečňují u nás své stavební myšlenky původu originálně kalvínského. V uspořádání našich tolerančních modliteben přenesen k nám uherskými duchovními původní švýcarský, kalvínský typ modlitebny. To je jich mimořádný umělecko-historický a zároveň eminentně praktický význam. Celým svým uspořádáním praví tento prvotní švýcarský reformovaný typ: neuznáváme jiného základu, jiné pravdy náboženské než bible, Slova; a jako klademe Slovo na prvé místo a nejvýše, tak klademe místo, s kterého je zvěstujeme, kazatelnu, na místo nejvýznamnější, uprostřed modlitebny, a jí nejblíže Stůl Páně. U vědomí toho neporušen tento ideový systém v toler. modlitebnách ani tam, kde differencovanější půdorys, v Kláštere na př. obohacený o jednu boční apsidu, ve Velenicích o dvě apsidy, přibližoval a nabízel myšlenku jiného jednotného uspořádání, v apsidě; změna ta nastala teprve v druhé polovici XIX. století. Že po 200 letech a okli-

Evangelický Dům v Hodslavicích

kou přes Uhry přenáší se k nám původní kalvínský reformovaný typ, to je mimořádným umělecko-historickým, církevně-historickým a řekl jsem již, že i praktickým významem tolerančních modliteben. Tragikomikou protestantismu je, že nepochopen, opuštěn a zavržen.

□□□

DEVATENÁCTÉ STOLETÍ.

Přehled stavebního života evangelických církví v Čechách a na Moravě v 19. století představuje s hlediska vývojového dlouhou řadu výtek, omylů a trpkých nesrovnalostí se všemi kazy stavební historie této periody, výklad jich podmíněnosti, a na konec žádost uvědomělé obnovy. Prožíváme dnes po zmatcích minulých desítiletí kulturu revise, kulturu pořádající. Snad všichni i jen školsky inteligentní, cítí a vidí, jak vše, co doba naše koná a tvoří, je psychicky jinak zabarveno, než před desíti a patnácti lety, jak naše myšlenky a činy, všechno naše podnikání béře na se jiný charakter. A zatím, co život náš se na všech stranách mění, ve všech svých potřebách, projevech, formách a výsledcích, zde máme co činiti se stavební praksí, která je umělecky i náboženský nepodstatná a zpátečnická. Proto požadavek revise a obnovy.

Přicházíme s výzvou obnovy jako každá generace, která chce splniti své touhy a možnosti, chce se rozvinouti a stvořiti si své okolí a novou dobovou atmosféru,

v které by mohla volně dýchati. Vnášíme do života své doby kvas a odvahu mládí a tak měníme svět. Staré pojmy světa jsou nepevné, mnohé i zvrácené, nereálných předpokladů; proto hledáme, zkoumáme a formulujeme si své. Porážíme-li, v čem jsme vyrostli a s čím jsme jako děti srostli, činíme tak proto, že život otců a dědů nedostačuje našemu tempu a rytmu, zastavuje pevný, odhodlaný chod mladého těla, jde proti našim potřebám, touhám a pudům, proti našemu dnešku a naší budoucnosti. Všechna naše regenerace, všechen náš vzrůst a touha po pravé kultuře je nám osobní nutností vývoje, života, svědomí. Nemůžeme ještě ukázati všude, kam se rozhlédneme: zde jsou naše formace; ale i ti, již nechtějí viděti, cítí příliš dobře na svých tělech a zájmech, že není již komplexů ani koutů, jež by byly zůstaly nedostoupeny, nedotčeny konflikty a revoltou vývoje proti balastu a omylům starého světového názoru.

Všechna žízeň doby, viděti všude cítění a vědomí transformace vývojové, byla nejdříve a nejhoroucněji i nejútočněji vyslovena hlavami a hloučky, jež představují etapy ve vývoji sensibility a rozžehují každé nové duchové hnutí ve sféře tvůrčí, umělci. Tam, kde psycha cítí všechna zlomení, všechny dissonance doby nejostřeji a nejbolestněji. Naše touhy a appely po

harmonickém životu našich duší a energií, revise vztahů našich s poctivým, pokorným návratem k věcem základním, zrevoltovaly a zúrodnily dříve umění než širší, vnější život. Zde nalezly dnešní duše nejdříve svůj poměr k době. Zde se žilo nejdříve právem dneška za cílem, který je veškerým smyslem, pathosem a posláním života: žít, a ne živořit. Zde se razila cesta a život doby následoval.

Prvými dobrovolníky nového dobového umění, prvou vrstvou, na kterou se mohlo postaviti, byli jednotlivci. Všechny instituce a korporace, všechny hromadné majority, jež mají potřeby kolektivní, jež nemohou býti bez setrvačnosti, dostoupeny později. Tak i evangelické církve, resp. evang. sbory stojí u nás, tážeme-li se po jich poměru k přítomnosti, k novým hodnotám uměleckým, na místě pozdějším.

□□□

Ev. fara v Hodslavicích.

O evangelických chrámech 19. století v Čechách i na Moravě platí zúplna slova, pronesená s jistotou odborného soudu J. Fickerem, o evangelických kostelech v Elsasku-Lotrinsku[1]): Kdo prohlédl četné nové protestantské chrámy, zbudované v době několika desítiletí, pocítí při množství jich s nevolí a politováním tentýž dojem: Zde je umělecky méně cenné, co nemělo býti provedeno, zde nepřišlo k výrazu, co právě pro protestantské chrámy musí býti požadováno. Zde je nejen mnohé takové, jaké býti nemělo, je tu vůbec mnohé, co by naprosto nesmělo vstoupiti do života.“ Na XV. seniorátním shromáždění v Mělníce r. 1903, usnášejícím se o pokynech pro stavby protestantských chrámů, praví se v návrhu evang. sboru na Král. Vinohradech[2]), žádajícím, aby projekty byly zkoumány: „V posledních letech vystavěny

[1]) Boh. Ficker: Evangelischer Kirchenbau, Leipzig 1905. Dieterichsche Verlagsbuchhandlung, Theodor Weicher.

[2]) Viz „Hlasy ze Siona“, 1903, č. 26.

byly některé církevní budovy, které účelu svému náležitě nevyhovují a na veřejnost církev naši nevhodně representují, při tom rozplývá se sborový majetek a způsobí rozmrzelost a škoda nenahraditelná."

Mezi slovy Fickerovými a projevem českých protestantů z r. 1903 je veliký rozdíl co do rozhodnosti. A právě té je evangelíkům u nás svrchovaně třeba. Nejedná se jen o stavební representaci církve, ale zároveň o vývoj vnitřní totality její samosprávné struktury, o kulturní úroveň a tendence protestantské složky našeho života, která byla nepředpojatou intelligencí vždy respektována jako kulturně hybnější a živější. Zorientují-li se čeští protestanti na celém území svého dosavadního života, poznají, že v jich architekturách je celá existence protestantismu v 19. století umělecky-vývojově ztracena. Prvý novodobý protestantský chrám vzácné prostoty, prvý, který je mimo konvenci, původního ryzího smyslu a skladby: evangelický reformov. chrám v Přerově, byl zbudován roku 1907. Také prvý rozhodný, ale nezdařený pokus, který se stal r. 1905 v Přelouči (arch. Křiženecký), upravit a utvořit individuálně kostel jiného kultu, jiného účelu, pojati evangelický chrám v jeho odlišnosti, náleží datem již XX. století. Stejně, tuším, předchozí příklad moravský v Kloboukách u Brna. Vše ostatní, co sobě čeští protestanté od r. 1844 zbudovali, jsou stavby konvenční a pohodlně přejaté (nelze říci upravené), nejprůměrnější obyčejnost, často ne ani vnějškově korrektní, často umělecky i nábožensky trapně kuriosní. Celá stavební minulost evangelických církví posledních desítiletí 19. století je jen špatným, nepromyšleným materiálem, který musí nyní jako nebezpečnou tíž setřásti.

— Křížová cesta protestantismu, násilí, konfiskace, vyhnanství atd.... rozdrobily jeho jednotu, přervaly na čas jeho život, ale přece nezničily jeho stavební kulturu a tradici. Pevná, programově jasná a urovnaná tradice tolerančních chrámů konce 18. století je toho dokladem. Na co nestačily dragonády, persekuce, vyhnanství: porušiti a přerušiti stavební tradici protestantismu, na to dostačily ne chudoba a tíseň těchto církví, poměry a atmosféra českého života, který se zastavuje před nimi s nedůvěrou a podezíravostí, ale vlastní neuvědomění podstaty a smyslu protestantismu a repraesentační žádosti a allury pseudohistorických stavebních period 19. století. Tak ironické s hlediska historie a tak jednoduché je vysvětlení nízkosti jich stavební situace. Nejkrásnější protestantské architektury budovány v dobách nejkrutější náboženské intolerance, kdy, musíme

uvažovati, nebylo bezpečnosti, které sobě duchová kultura žádá, kdy vyznavači její musili býti ze dřeva mučenníků. Za stavu svobody je úpadková. Neštěstím jejím je, že novodobý rozmach její (roku 1848 padá toleranční patent, r. 1861, po konkordátu, dosahují evang. církve úplné samosprávy a rovnoprávnosti a postupují v oblast, která jim byla zakázána, v města, zakládajíce tu své sbory) spadá do období nápodoby středověkých (románského, gotického) a aristokratických, honosných slohů (renaissance a baroku), do doby umělecky úpadkové.

Mnozí mohou vzpomínati na všeobecnou úroveň našeho života let šedesátých, sedmdesátých a osmdesátých a odhadovati, co intelligence měli jsme tehdy, kdy o školství musilo býti bojováno. Styl tehdejšího stavebního života, ovládnutého potřebami a intencemi procovství a myšlenkou façady, života ve znamení vystrojeného měšťáka, známe všichni. Eksistují ještě zbytky tehdejších přeplněných, tak výstavních a bezvýrazných interierů, vystrojených jako façady detaily sebranými z paláců, starých hradů, zámků a kostelů, s portálovými dveřmi, polepenými okny, květinkovými koberci a portierami, háčkovanými pokrývkami, voskovými a papírovými květinami a hlíněnými paňáky a palmami v kdejakém koutku. Po všech ulicích dívají se na nás

Evang. reform. kostel v Semonicích.

ony divadelní domy, zdůrazňující vše titěrné a malé, co dovedla doba převzíti ze zaalpského nazírání, z hotovosti, jasu, pohody a klidu renaissance, z italské kultury a systému korsa, zdoby, horizontál, fronty a perspektivy. Byl to kult protikladů naší země, dobových, společenských, raçových a klimatických růzností. Všechny hlasy půdy a rodu, podmínky podnebí a charakteru země a života sdemokratisovaného staví se příliš příkře proti římské a toskánské otevřenosti a volnosti prostorové, perspektivním a prostorným myšlenkám a plastické dekorativní kráse a jasu tohoto aristokratického umění. Již samo slunce severu, podnebí zachmuřené a mlhavé, žádalo forçirování vzorů, silnější prostředky na malé ploše, hrubější zářez každé linie, aby ji severní světlo stínovalo a profilovalo. A co bylo na jihu rozvážným, často diskretním dekorem velikých monumentálních kamenných ploch, nakupeno a smíšeno, deformované a zhrubělé rukama nevychovanýma, zrakem neznalým, nižší kulturou bez vyspělých výtvarných a řemeslných perfekcí, vulgárními potřebami neinteligentní repraesentace. Proto jsou všechny tyto kopie, tato divadelní, těžkopádná nádhera a procovská důstojnost našich pseudorenaissančních ulic tak bídným herectvím...

Poměr evangelických církví k architektuře byl také docela vnějškový jen, receptový. Stavby chrámové byly většinou především věcí repraesentace. Stejně jako současný liberalismus se svým tíhnutím po svobodě, vzdělání a sebeurčení, nežádaly sobě umění plného a differencovanějšího protestantského smyslu, protestantské účelnosti chrámů, jež by měly celý svůj odlišný smysl. Nebylo protestantského uvědomění, příkladů a tužeb. Staví sobě chrámy, jež jsou téměř všechny docela katolické a façadově demonstrativní, dekoračních forem, jež by vyslovovaly co nehlučněji hrdého a pyšného ducha repraesentace. Styl a hodnota architektury cení se počtem a plastickým effektem sloupů, pilastrů, věží a věžiček a říms; krásou je množství, bohatost motivů, přílepků. O myšlenku façady jde, a jich žádosti, a lidé, na které se obracejí, nedovedou dáti nic jiného, než trapnou směs chudoby a pathosu, velikášství, snahy po bohatosti a diletantismu, školy a neschopnosti.

Evangelický kostel nemá smyslu chrámu katolického. Protestantismus zavrhuje mši jako oběť; proto není zde posvátného místa Boha, na oltáři v presbyteriu. Program evangelického kostela, lépe řečeno modlitebny, je krátce vysloven požadavkem shromáždiště sboru pro prostou, jednoduchou bohoslužbu, kazatelského interiéru, jehož prostor nemá býti nad hlas duchovního, a který by vnitřkem i zevnějškem svým vyslovoval svůj prostý evangelicky církevní účel. Kázání je tu hlavním úkolem náboženským.

Ale hned prvý novodobý evangelický chrám (z r. 1844) ve Vanovicích[3]) na Moravě (u Boskovic) je jen větším schematickým římsko-katolickým chrámem pro 4000 osob, s tím jen rozdílem, že užíván jinou církví. Má frontu pseudorománské, školácky koncipované kathedrály s frontou dvou věží a prostorové disposice katolického chrámu pro mši a ceremonielní pohyb lidu a kněžstva; stejně jako katolická církev, jež ještě roku 1860 na konsilu kolínském zakazuje co nejpřísněji laikům vstup do kněžiště, má své presbyterium a odděluje stůl (stůl Páně) a kazatelnu zábradlím a dveřmi! Vesměs disposice nábožensky neoprávněné a protismyslné. Není také jediným evangelickým chrámem, neuzpůsobeným pro své funkce, jež má plnit, funkce svého kultu, své evangelické užívání. Eksistují i příklady, kdy toto duchovní, myšlenkové náboženství zapomíná své podstaty a svých potřeb archi-

[3]) Viz „Almanach jubilejní“, obsahující popsání všech českých sborů evangelických hel. i aug. vyz. v r. 1881 v Čechách a na Moravě stávajících. Praha. 1881.

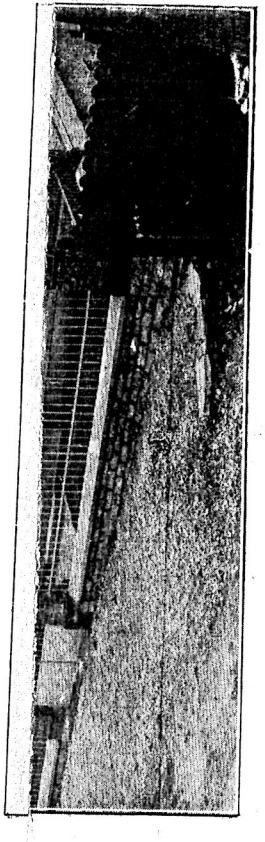
tektonicky tak, že přijímá i akusticky nejméně příznivé formy obřadního náboženství římsko-katolického, prostor rozčleněný, trojlodní.

Stavební život evangelických církví nemá vývojové jednoty katolických chrámů, vnější, možno říci politické, proti veřejnému životu útočné a obranné jednoty, diktované centry, situací církevně-politickou a střežené konsistořemi. Stavby samosprávných evangelických sborů jsou soukromou jich záležitostí, určenou a dirigovanou vlastními intencemi a potencí stavebních jich opatřovatelů, často docela náhodně volených. Takto: všelikou kvalifikací súčastněných, různou úrovní kulturní, větší neb menší kulturní odlehlostí místa od nejvlastnějších okrsků intensivnějšího veřejného ruchu... jsou evangelické kostely u nás velice různorodé, nejen kvalitami svými, ale i základním rázem.

V mnohé kouty nezasahuje hned tak ani nejsilnější a nejpopulárnější tendence a nálada doby, všeobecná momentní dobová záliba určitého stylu, všemocná denní nálada, negující periody jiné.

Příklady:

Co věděli o slohu rolníci ve Vel. Hoštěradkách na Moravě, když stavěli před čtyřiceti lety svou bezvýznamnou, historicky ne-

Evang. modlitebna ve Štramberku.

Evang. modlitebna ve Štramberku.

slohovou (dobře tak!) modlitebničku na hřbitově pro příležitostné pobožnosti? Je malá, úzká, i hřbitov nestačí. „Mor. Slovák kde staví podle svého, staví vše těsné, nedostatečné, zcela přirozeně, neboť při své nouzi o půdu i stavivo nezná ani lidských příbytků, leč těsných, nedostatečných," píše jich duchovní.

Co věděl lid na Valašsku o románském slohu, když strhány jeho charakteristické dřevěné toleranční modlitebny a nahrazeny bezvýznamnými pseudorománskými kostely? Jistě se dozvěděl málo z toho, co se o tom dočetl a co si myslil ten pan Urbánek ze Vsetína, který je postavil.

Když se rolníci Klášterští (Čechy) usnášeli o těžkopádné, neforemné a k jich modlitebně tak nepoměrné věži, kterou r. 1885 ku své toleranční modlitebně přistavili, všeci se shodli o tom, že v celém jich okolí není krásnější nad věž katolického kostela na náměstí v Josefově, kterou napodobili.

Co věděl lid v Kšelích o protestantské architektuře, účelné i formálně dokonalé, když i jich duchovní přijal tento projekt evangelického kostelíčka s katolickým presbyteriem?

Kolik by to bylo otázek!

Tak není v chronologickém postupu evangelických chrámů, ani vývojové jed-

noty dobových vln, dobových rekapitulací slohových. Stavby sborů, budované v letech šedesátých a sedmdesátých holdují většinou stejně jako katolická církev a profanní architektura hábitu románskému; ale staví se i románsko-goticky“ (ve Vtelně u Mělníka roku 1865, v Střítěži u Val. Meziříčí r. 1868, v Nosislavi r. 1876), goticky (v Ranné r. 1871) a barokně (Černilov r. 1857, Olešnice na Moravě r. 1868, Heršpice 1869). Dva menší kostelíky, v Kšelích (u Kostelce nad Černými lesy) z r. 1851 a v Bošíně, domový z r. 1850 (již sbořený) stavěny ještě ve formách, jež chtí býti klasicistickými.

Pochopitelno, že od doby nejdivočejší pseudorenaissance až po dnes kultivuje protestantismus hromadně formy renaissance (styl reformace, styl liberalismu proti katolické gotice). Ale lecjaké omyly nepřestávají ani za této etapy, možno říci: ani dnes — po krásném vývoji protestantské architektury v Anglii a v Americe[4]), po všech sjezdech pro chrámové stavby protestantismu a mnohých dobrých příkladech

[4]) Muthesius Hermann: Die neuere kirchliche Baukunst in England, Berlin 1901.

v Německu, kde se v konkurenčních podmínkách již často předem určuje: „Der gothische Baustil... ist ausgeschlossen“[5]); po horlení německých duchovních o umělecko-sociální úloze protestantských theologů oproti svým sborům[6]), v době, kdy i v Rakousku, na sjezdu štýrských evang. duchovních[7]) zvedá se požadavek chrámů moderně, dobově cítěných, precisovaný dle Cornelia Gurlitta.

Románsky staví se nejen r. 1880 (Třebechovice), r. 1881 (Semonice u Jaroměře), r. 1886 (v Chlebích a Černilově), r. 1887 (v Bošíně), „románsko-renaissančně-barokně“ r. 1881 (v Džbánově), r. 1885 barokně (Klášter); i v 20. století staví se ještě v naše vsi a ulice církevní budovy evangelické románsky, barokně a goticky dekorované (roku 1902 Horní Vilímovice a Nikolčice, r. 1906 v Rychmanově, Liptále,

[5]) „Architektur Konkurrenzen“, 1908, Heft 2. (Evang.-lutherische Kirche für Crimitschau, Sachsen).

[6]) Farář David Koch na sjezdu „Tag für den Kirchenbau des Protestantismus.“ „Berliner Architekturwelt“, 1906, Heft 7.

[7]) „Leitsätze über evang. Kirchenbau“ v „Evangelische Kirchen-Zeitung für Oesterreich“, 1907, č. 15.

r. 1907 na Král. Vinohradech[8]), o pseudorenaissančních ani nemluvě.

Kde nebylo možnosti nebo potřeby, stávající toleranční modlitebnu po protestantském patentu přestaviti, dostává aspoň věž. „Vrchol krásy kostela spatřován ve vysoké věži," napsalo se později, r. 1904, v „Orloji" o této minulosti. „Někde k staršímu již kostelu přistavěli věž a kostel byl jako nový." Počet těchto přistavených věží je dosti značný. Všechny, ať již ony těžké, příliš rozlehlé, zámecky a radničně repraesentativní, s nárožními věžičkami jako ve Vtelně, nebo nejúpadkovější, nejvíce bezohledné jako v Humpolci (z r. 1891), Klášteře a Horních Vilímovicích, které lze těžko klasifikovati: všechny tyto věže, jaké ještě žádná doba nepřičleňovala k prostým stavbám a šindelovým střechám, nebudí nikterak obdiv, ale opovržení.

Všechny stavební potřeby evang. sborů skládány až do nedávna téměř výhradně v ruce nejméně schopných a nejvíce zaostalých venkovský stavitelů, již nemohli dáti než nejtuctovější stavby bez sebe menšího individuálního řešení a půvabu, často i horší, než průměrná šablona a obyčejnost, často nejtrapnější pseudostylová monstra

[8]) „Evangelické kostely" v měsíčníku „Hus", 1908, č. 3.

našich zemí. V celé minulosti našich evangelických církví za 19. století není jediné stavby, jež by byla charakteristicky výraznou budovou typicky své organisace a atmosféry, dobře rozváženou a promyšlenou ve všech svých podmínkách a vztazích.

Daleko nejsou jimi ani ty, jichž exteriéur je poměrně slušněji sdisciplinován, jako v Krabčicích. Ač je půdorysně důsledně protestantským (bez choru), trpí svým a priori diktovaným vnějším repraesentačním vzhledem. Pro methodu dělati façadu, povstává trapná dissonance vnitřku a vnějšku: z modlitebny stává se prostor, podobný velké nádražní dvoraně s galeriemi, nad potřebu vysoké, jakou ovládne kazatel jen s největším napjetím svých hlasivek. Na této kazatelně, myslím, v této výši a bez vydatných akustických pomůcek, musí kazatel cítit přímo zoufale, na jaké místo je postaven: aby ho nepojala závrať, musí se brániti spontannímu citovému pohybu a gestikulaci, i myšlence, pohlédnouti přímo, srázně dolu.

Obvyklý typ primitivního románského půdorysu, lodi s představěnou věží, často zužitkovanou, vsunutou v loď jako vstup, je neměnný. I když se dochází jednou v Libici k praktickému soustřednému půdorysu, malé čtyřramenné centrále, zůstává ojedinělým.

Domácí evangelické sbory jsou vojskem slabým na počet a na pozemské statky chudým, ale jich stavby musí rozkouskovati své plochy a rozvinouti na nich demonstrativní bohatství forem, řims, věží, rámů, volut... dekor nejsilnějších plastických effektů. Jedině emblémy, kalichy a nápisy připomínají určitě specifický účel těchto budov, zvenčí tak katolických, tak divadelních pro prostou, jednoduchou evangelickou bohoslužbu. Zvenčí anticky a románsky, uvnitř renaissančně dekorovaný kostel v Semonicích z r. 1869 (od libereckého stavitele G. Sachra) nápodobuje půdorysně katolický kostel šlechtického patronátu: přistavuje a otevírá do úzkého, táhlého presbyteria po stranách vrchnostenské orátoře, vesměs motivy zde nepotřebné, protismyslné. Mnohé tyto kostely jsou plánovány nad potřebu vysoké a veliké. Tak Bošínský a Chlebský, které nenaplní místní evangelické obce v neděli ani z polovice. Myšlenka repraesentace bývala tak rozhodná, že se šlo i daleko nad dané prostředky. Takovým výstražným mementem je příklad kostela Chlebského (půdorysně dobrý: zastavené presbyterium, titěrné opěráky s antickým motivem, pod střechou románský obloučkový vlys), upomínající na slova evangelia: „Kdo z vás jest, chtěje stavěti věži, aby prve sedna, nepočetl nákladu má-li to,

nač by ji dokonal? aby snad, když by základ položil a dokonati nemohl, všickni, kteříž by to viděli, nepočali se posmívati jemu, řkouce: Tento člověk počal stavěti, a nemohl dokonati“ (Luk. 14, 28—30). Tu bylo na věž, ale na kostel již nezbylo. Když došly prostředky a stavba přerušena, po deset let trčelo tu do vzduchu tragikomické torso: věž a základy průčelí.

A řekl-li jsem: monstra — kolik jsem jich již naznačil?

Mnohý opatřovatel našich církví nestavěl jen kostely podprůměrné a malicherné, ale nerozuměl ani svým frázím a draperiím, neznal svých forem ani tak, aby s nimi hospodařil i jen „slohově“, „slohově věrně.“ Tak chrám ve Velími musí si dáti líbiti skladbu tvarů a dekoru hodně nesourodého: románská loď, členěná lezénami, nese na své štíhlé střeše štíhlou barokní vížku a vchod upomíná na antiku. Façada chrámu v Opatově, tak silně podobná poněkud intaktní zřícenině, rozbíjí svoji stěnu s románským vlysem a svůj prostorový dojem, který musí býti neutěšený, neuzavřený, nesoustředěný, převelikými, širokými a táhlými barokními okny mezi gotickými opěráky. A nevím, byl-li kdy na světě zbudován chrám ubožejší, s tak bezstarostnou snadností, dětsky nebo zednicky barbarsky,

jako r. 1881 v Džbánově. Má býti románský, snaží se o to, snad má představovati více; jeho frontu flankují pseudorenaissanční jehlance a malý, přímočarý románský štít jeho končí nemotivovaně přebohatým, dekorativním slepým oknem nejhrubšího, nejpádnějšího baroku.

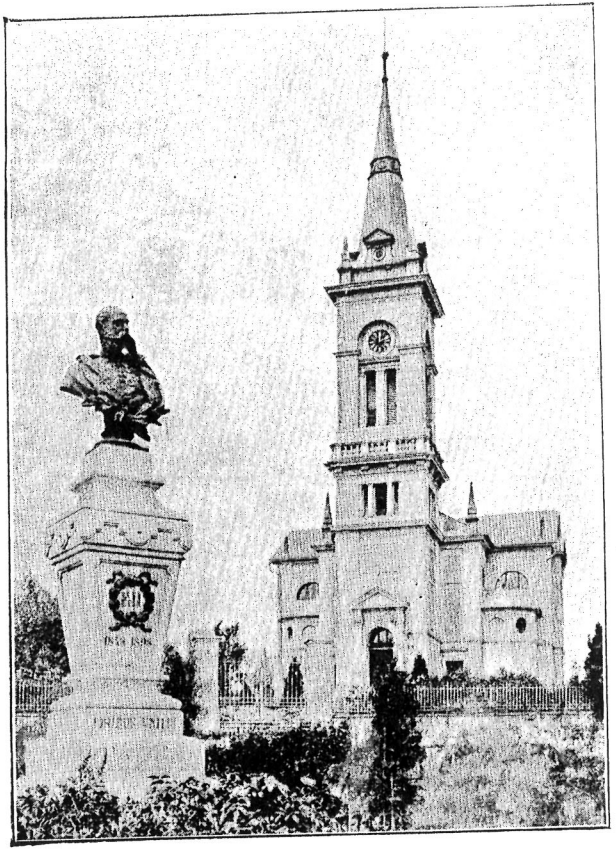
Je ponižujícím faktem, že naše evangelické církve nedovedli nám dáti v 19. století v umělecké sféře ze svého života než budovy znehodnocené, i takové, na kterých se snáší vedle sebe nejtrapnější zrůdnosti.

— — — — — — — —

V Německu jde stavební vývoj protestantismu proti a mimo konservativní regulativy a pokyny vrchních církevních úřadů a „Musterbuchu“ spolku Gustava Adolfa[9]), který předkládá příklady nejhoršího řádu (je doporučován i pro Rakousko); v Rakousku řídí se protestanté stavebně regulativy a pokyny vrchní církevní rady.

Pro Rakousko platí úředně ještě hodně reakční říšsko-německý regulativ pro stavbu evangelických chrámů z roku 1861, nově zredigovaný r. 1898 a za dva roky na to

[9]) Musterbuch für kleine Kirchenbauten. Herausg. v. dem Zentral-Vorstand des evang. Vereins der Gustav Adolf-Stiftung, Leipzig 1902.

Evangelický kostel v Novém Městě (na Moravě).

publikovaný v Rakousku[10]) „Církevní úřady," nařizuje se tu, „mají se přičiniti, aby stavební úředníci, jimž je úředně svěřeno, osnovy prozkoumati a k provedení stavby dohlížeti, byli poukázáni, přivésti k platnosti pokud možno zásady v „Pokynech" shrnuté." Zásady ty vylučují v § 15. stavby skupinové, kombinaci kostelů s ostatními polocírkevními místnostmi a příbytky, půvabný, specifický evangelický motiv organického spojení chrámu s životem sboru, na kterém založen stavební vývoj protestantismu v Americe... a žádají „přilnutí" k starým stylům, t. j. formám, chrámy pseudostylové. Praví v § 3.: „Důstojnost evangelické chrámové budovy vyžaduje vážnou a ušlechtilou jednoduchost ve tvaru i barvě, kterou nejjistěji přilnutím k starším, dějinně vyvinutým a hlavně v službě církve užitým slohům stavebním vystihnouti lze." (V původním svém znění praví „pokyny" eisenašské konference ještě určitěji: „Die Würde des christlichen Kirchenbauens fordert Anschluss an einen der geschichtlich entwickelten christlichen Baustille und empfiehlt in der Grundform des länglichen

[10]) Sbírka obecných církevních nařízení c. k. evang. vrchní církev. rady augs. a helv. vyznání. Ročník XXVII., seš. 1.

Viereckes neben der altchristlichen Basilika und der sogen. romanischen (vorgotischen) Bauart vorzugsweise den sog. germanischen (gotischen) Still.“)

Leč, možno namítati, každý sbor je samostatným, každá evangelická církev ve své zemi samosprávnou, nezávislou. Je-li kulturně a dobově uvědomělejší, hybnější a svědomitější, nežli centrum zemských církevních vlád v říši, nemusí se podrobovati zpátečnickému regulativu, který není a nemůže býti rozkazem, který je označován jen co „pokyny“. V Čechách stalo se tak na IV. seniorátním shromáždění v Mělníce přijetím a publikací vlastních pokynů, podaných r. 1903 sborem krabčickým pod názvem „Pokyny pro stavění chrámů“.[11]) Tyto české „pokyny“, ač nejsou bez omylů a zpovšechňování, jsou volnější, více dobové, programově více promyšleny i výrazněji a pečlivěji koncipovány jak regulativy německé. Co třeba vytknouti: Akademické a neudržitelné je nařizovati: „Zřízení kůru (místa oltářního) v kostelích reform. se nepřipouští“ — nejde-li o presbyteria zbytečná a zbytečně velká, rozsáhlá, presbyteria katolického pojetí. Věta, která je základní otázkou evan-

[11]) „Hlasy ze Siona“, r. 1903. čís. 26. a 29.

gelického kostela. Takto formulována, nepřesná, staví se proti nejlepšímu protestantskému stavebnímu motivu německé reformace: soustředění všech liturgických prostředků evangelických, stolu Páně, kazatelny a varhan v čele modlitebny u nás šťastně a monumentálně užitého v evang. reform. chrámě v Kloboukách u Brna (chrám pseudorenaissanční úpravy). Byla by diktátem, ochuzujícím nás o krásnou vývojovou myšlenku. Nerozlišuje mezi prostým závěrem jako taktním soustředným architektonickým akcentem a katolickým presbyteriem; je nepravdou, kde jde jen o taktní jednotící a spínající motiv architektonického rámce, pravdou všude tam, kde jde o skutečné presbyterium, nábožensky i architektonicky protismyslné, nepoměrné, nepotřebné. Soustředění místa kultu v nehlubokém, plochém závěru (viz evang. ref. chrám v Přerově) bývá v modlitebnách malého prostoru, kde by byl evangelický ritus při rovném závěru tísněn, prakticky i umělecky nezbytné. Je esteticky i prakticky vděčným motivem, kterého se nesmíme vzdávati pro papírovou důslednost regulativů: orientuje a soustřeďuje prostor i ducha posluchačů; je jen věcí náboženského a architektonického cítění, aby byl vždy myšlen a cítěn protestantsky jako výrazový prostředek, a ne jako katolické pre-

sbyterium, místo Boha. — Poznámka odstavce 18., že okna mají býti dvojitá, je pravidlem bezdůvodně zevšeobecňujícím. (Regulativ eisenašský ustanovuje přímo věci hloupé; na př., že sakristie musí býti přístavbami, nesmí býti vsunuty v půdorys vlastního chrámu.) „Pokyny“ vyznačují dobře a jasně účel evangelických ref. chrámů; mluví dále proti surrogátům a imitacím, žádají nutné přístavby (na př. úřadovnu, místnost pro porady a schůze atd.), ale přes všechny své návody, podrobné až do číslic, jsou, nepopulárně pojaty, příliš akademickými, než aby mohly působiti.

Reformní snaha autorů „Pokynů“, resp. seniorátního shromáždění nešla tak daleko, aby dovedli odhodlaně, krátce a srozumitelně promluviti o tom, v čem tkvělo a leží dosud všechno zlo a zpozdilost stavební situace protestantismu: o onom všeobecném nazírání, které staví chrámy ne v prvé řadě a především jen pro sebe, jedině pro potřeby svého náboženského cítění, ale myslí nejdříve jako na myšlenku nejdůležitější a nejvíce rozhodující na honosnou, křiklavou vnější repraesentaci, na obdiv, na façadu, na ostatní, na: Für — den andern — da — sein. O onom všeobecném mínění, které myslí, že teprve tehdy pozvedá význam evangelického chrámu, když jej přebohatě a přehnaně dekoruje, které myslí, že teprve

forma, bohatství forem, gotika nebo renaissance dodává kostelu patřičného smyslu, že teprve pseudostylové pojetí a pseudohistorický dekor činí chrám chrámem. „Pokyny“ praví sice, že „věž, které dnešní vědomí sborové při chrámu si žádá, není nevyhnutelnou a podstatnou částí kostelní budovy“, ale ani slůvkem nemluví o všeobecném nazírání a cenění architektury, o „slohu“ façády chrámové, že křesťanství není vázáno na žádný sloh, že ne gotické formy činí kostel „křesťanským“, dodávajíce mu nějakého církevního smyslu. Že i zeď protestantského chrámu je cosi vnitřního a není zde k tomu, aby nesla na sobě přehlučnou, netaktní façadovou reklamu lidí, kteří nedovedou tiše projíti, reklamu své existence a svého náboženského cítění... že i zevní zeď chrámu evangelického nemá stejně jako jeho vnitřek znáti jiných příkazů a jiné řeči než té, která je základním smyslem, podstatou i půvabem protestantismu: řeči zvnitřnění a zduchovění! Že ani ve svých církevních budovách nemají evangelíci zapomínati, jak právě zvnitřněním a zduchověním náboženství, posláním svým vítězí protestantismus v myslích té inteligence, jež není nábožensky nevědomá a lhostejná, proti všem těm salonům a divadlům, kterým se říká katolické chrámy, zlatým, mramorovým a pozlátkovým, se vší

svou nádherou oltářů, jež se pnou ku klenbám, ohnivým a zlatým kmitům plamenů a monstrancí v oblacích dýmu kadidla ..... oproti vší té romantické fantastice, divům a kuriositám, svatým jazykům, zčernalým ramenům zlodějů, useknutých dřevěnými světci, všem těm Madonnám del Porto (porodu), relikviím ze zvířecích kostí, divadlům, vyvolávání, hrozbám, trestům, peklu.

*

Závěrem:

Je, myslím, jasno, co vše podmínilo stavební historii evangelických církví v devatenáctém století: že to byla doba, poměry, lidé, jež jí dali tvářnost, jakou dnes má, že všechna logika a zákonnost situace její leží více než v duchových proudech minulých šedesáti let v omezenosti tehdejších estetických ideí, v umělecké nevzdělanosti, vnitřní neušlechtěnosti naší, různě různou úrovní sborů, v nahodilosti osudu všech našich chrámů. Proto jsou všechny tyto stavby různě sformovaným řetězem náhod a okolností, a ne kulturním hnutím. Církve jsou mravně odpovědny i za své chrámy. Není omluvy než jedné: ztracena tradice a nebylo rozhledu, nebylo propagace umělecko-výchovné. Bude jistě s respektem uznáno, co obětavosti a snaživosti, co chtění, dobra

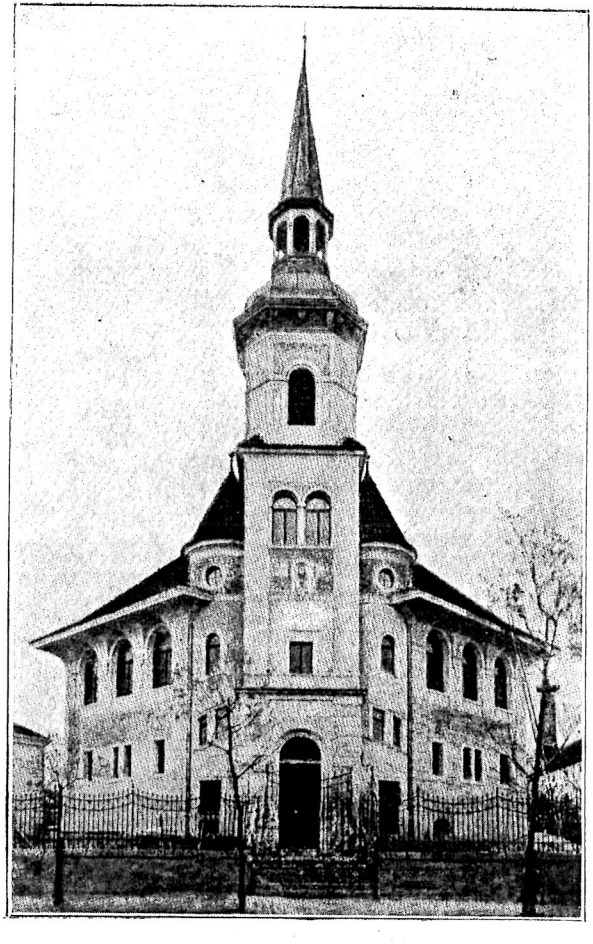
a nadšení představuje evangelická stavební historie posledních desítiletí, ale všechno to dobro, všechny tyto snahy jsou bez rozmyslu, bez pravého smyslu vlastního účelu, nevěcné, neinteligentní. Od jednoho evangelického chrámu k druhému putuje se širokou cestou průměrné prostřednosti a nejhorší úpadkovosti, lidem předpojatým navyklými názory a útvary zvyku, který věří, že staví své chrámy nejlépe a krásně, nečině nic více, než že dává reprodukovati staré historické formy, nejčastěji i materiálově lživě.

Odstup od této minulosti včerejška je nepatrný; uvidíme brzy, že leckdes, nedávno v Třebíči, je ještě dneškem.

Při samosprávné ústavě těchto církví nevidím jiné pomoci a rady, než appellovati na ony nejinteligentnější a nejaktivnější duchové vrstvy evangelíků, které nestojí za úmysly doby. Na ty, jež se nevyhýbají dobovým myšlenkám, dobře vědouce, že všechno obnovování života a umění je přirozeným zákonem věčné evoluce, na ty, jež žijí vývojovým životem, tepem a rytmem doby, jejími nadějemi, touhami, pochybnostmi. Nalezněte si nejsilnější a nejživější umělecké inteligenty a pracovníky uměleckého vývoje doby, jež celým svým životem, celou svou existencí bdí tam, kde

je nejtišší, nejjemnější, i kde nejprudší a nejbohatší, jež by pozvedli nejlepší a nejcennějšímu upravovali cesty — a pokuste se, možno-li vám žíti a postupovati za pomoci a účasti těchto několika mužů, jež by dílem svým, osudem a posláním znamenali pro nás umělecké svědomí doby.

□□□

Evangelický reform. kostel v Přelouči.

DNEŠEK.

PŘEROV.

Chrám reformované evangelické církve v Přerově je prvním českým moderním evangelickým chrámem. Je nevelký, nenákladný, volný a živý bez mnohosti a prostý a přirozený jako příroda. Není ničím více než prostým, skromným organismem. A jako takový, jako jedinečný oproti všem těm neměnným, konvenčním chrámům má v životě našem význam paedagogický.

Připomínám si, jak vyslovuje evangelickou liturgii Luther ve svém kázání z 5. října 1554. při svěcení kostela v Torgau: „Das sei gesagt zum Anfang des Evangelii von Sabbat, wie und wozu und welchemasse wir Christen das brauchen sollen; nämlich darum, das wir auf Zeit und Ort, da wir des eines sind, zusammenkommen, Gottes Wort handeln und hören und anderer gemeine und besondere Not vortragen und also ein starkes, kräftiges Gebet gegen Himmel schicken, auch miteinander Gottes Wohlthat mit Danksagung

rühmen und preisen, welches wir wissen, dass es der rechte Gottesdienst ist, so ihm herzlich wohlgefällt und selbst dabei ist... Fiele aber die Not vor, dass man nicht wollte oder könnte hier (v kostele) zusammenkommen, so möcht man wohl draussen, beim Brunnen oder anderswo predigen."

Loď Přerovského chrámu je takovým místem náboženské prostoty a pokory, shromaždištěm víry, která není vázána na určitá, k účelu bohoslužby obzvláště vysvěcená místa, shromaždištěm malého a chudého sboru, který se scházel dříve v pouhé zámečnické dílně. Svůj evangelický liturgický účel plní do nejposlednějších důsledků. Jako nezná protestantismus hierarchie, biskupů, prelátů, kanovníků a jich dvořanstva, obřadných průvodů v purpuru a zlatohávu, procesí, tak není tu nic z požadavků katolického ritu. Není tu na příklad ani místa ve středu lodi, v katolickém chrámě potřebného pro pohyb akce a lidu, procesí. Shromážděním v jednotných lavicích naplňuje i střed lodi obrazem věřících, seskupených hromadně před svým kazatelem, obrazem, sepjatým čtyřmi zdmi a mohutnou jednotnou klenbou značné intensity rozprostření. Půdorys je prostý, obdélný a členěn malým, plochým závěrem, nelze říci chorem, pro kazatelnu. Obložen do poloviny své výše šedozelenou dřevěnou stě-

nou, dekorovanou malovanými plošnými kasetami, je krásným architektonickým akcentem místa, který i materiálem svým (dřevem) sesiluje resonanci, zvuk slov kazatelových.

Není zde nic neklidného, nic drobného, co by rozptylovalo. Vše slouží věrně svému cíli, bez akcentu, který by nebyl vnitřním. Nic tu není detailem, vše slouží a podporuje se navzájem, soustředěno na své tvárné síly. I barva je pojata ne jako pouhý dekor, nýbrž jako prostorotvorný element, který nese základní tón a dojem tohoto prostoru, dojem krásné vnitřní celosti, prostý i slavnostní zároveň. Nízká stěna silného červeného tónu, dekorovaná prostým geometrickým ornamentem, pokrývá klidnou a pevnou plochou jen fundamentálně konstruktivní část, aby veliká bělavá, hnědě nadechlá klenba, jež prostor přepíná, přecházejíc v stěny co nejhlouběji, tím více ještě šířila a zvedala své napjetí, svůj slavnostní prostorový dojem.

Všechna dekorace koncentruje se na místě liturgické akce, v plochém závěru, na místě kazatelny a stolu Páně způsobem zajímavým a taktním. Ony větvice v pozadí podél kazatelny, stylisované a archaisované v závity a úponky, jsou výmluvnou pointou: mimoděky vzpomenete na dobu utrpení tohoto náboženství, na různé ony

libri prohibiti, knížky zakázané, „knížky milostné o pravé zbožnosti“, bible atd., na jich prostoduchý, upřímný, prostě zanícený styl a iniciálky, obrázky, představy překládané v lidové pojmy, na linky a rámce z úponkovitých rostlin a květů, na jich iluminátorský knižní dekor. Oblouk provází drobný pás. Nad kazatelnou září kalich na bibli, a nad závěrem lodi, nejvýše před zrakoma shromážděných, Beránek Boží; po stranách na bocích další dva symbolické obrazy: vázané snopy a vinný keř — malé dekorativní symboly, taktně umístěné, chromově žluté na bělavé zdi více než obrazy naznačeny jen jako připomínky.

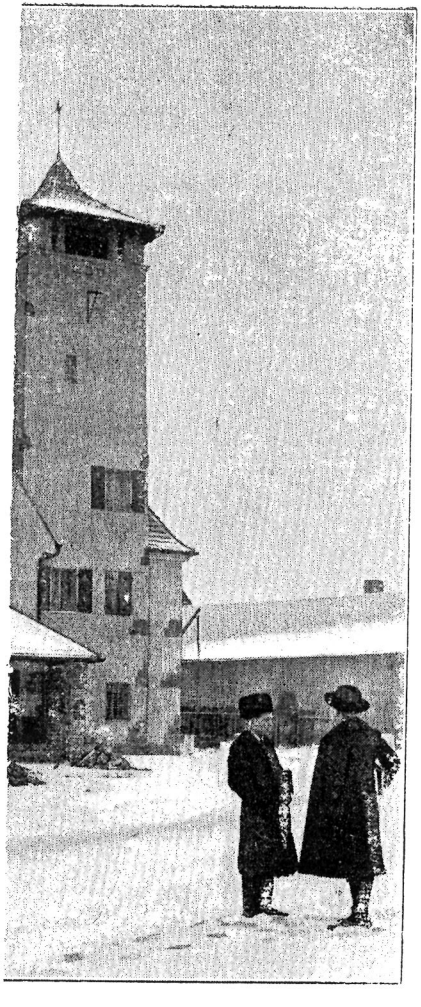
Půdorysně spíná vysoká střecha ve vyklenutém, oblém apsidiálním průčelí ještě konfirmační síň, vsunutou pod emporu a uzavřenou do lodi pohyblivou skleněnou stěnou. Leží před lodí, v ose její; slouží prakticky ku schůzkám sborů, eventuelně i za čekárnu při křtu a sňatcích; a při větší návštěvě, za slavnostních dnů, možno spuštěním skleněné stěny rozšířiti o ní loď chrámovou. Je elegantní a důstojná svou úpravou, temně červenou stěnou svou s drobnou, diskretní bordurou, a milá a útulná jako drobný interiéux tlumeného světla, dojmem své útulnosti oproti slavnostní širé síni chrámové, s kterou souvisí. I věž je vsunuta zúplna v plán chrámu a využita

jako organická hodnota prostorová; tvoří pobočí vchod a v přízemí a prvém patře má po malé místnosti, jež slouží kostelníkovi za byt, a v druhém patře pokojík pro oddech kazatele, který sem přijíždí k službám Božím a schůzkám sboru.

Tento chrám harmonie tak prosté, přirozené a svěží jako krásné mladé tělo, je, přes to, že jej budoval cizinec, ze všech novodobých evangelických chrámů v Čechách i na Moravě nejvíce „českým“. To jest: není bez tradice, a respektuje rámec, v kterém se má uplatniti, vztahy okolí stavebního místa, hranic a folií, kterým má odpovídati rozvrh poměrů, rozlohy, výšky, seskupení střechy. Cizí moderní umělec to byl (a moderní umění je výrazem svým internacionální a osobní), který vycítil na tomto malém, zanedbaném náměstí jednopatrových a přízemních domků nevelkého města, nevelkého ruchu potřebu lokality nejen formální, nýbrž přímo lokality duchového podnebí a půdy, duchové jednoty domáckého chrámu lokálního dechu a přirozeně vzrostlé skladby domácí látky. Byl to architekt O. Kuhlmann — Charlottenburg. Vycítil, že dojem a charakter našich měst, který ustavil barok, styl kultivované malebnosti a silhuettového účinu, určuje také monumentální budově našeho prostředí, jež chce býti symbolem a vyznáním, živou a

pohnutou jednotu obrysu. Takový je celý architektonický program zjevu tohoto chrámu a všechno tajemství srdečného, milého jeho dojmu, malé architektury obdivuhodně monumentální i intimní zároveň. Tvoře závěr sbíhajících se linií trojúhelníku tichého náměstí, má jen jednu tak zvanou hlavní „Schauseite“. Omezen situací i prostředky, pracuje s minimem, podporován jen nepostrádatelnou optickou folií nízkých domků ve svých bocích. Je nyní na otcích Přerova pochopiti, jak výšková úroveň střech tohoto náměstí opticky zvyšuje a pozvedá tuto umělecky nejvýznačnější novodobou architekturu jich města, a uchrániti ji a zabezpečiti sobě a svým potomkům přijetím zvláštního místního stavebního zákona pro toto náměstí, resp. závěr jeho, celou dolní polovinu pevným ustanovením přípustné výšky. „A když domy mají státi ve městech ve skupinách, musejí míti lidé tolik občanského společenství, aby podřídili svou architekturu obecnému zákonu a tolik občanské pýchy, toužiti, aby celá příslušná skupina lidských obydlí tvořila na zemi ladnou a ne ohyzdnou věc.“ (Ruskin.)

Je na Moravě prvým novodobým chrámem krásné kultury uvědomělého protestantského charakteru, vysloveného typicky a mužně, plným zvukem. Svou rozhodnou mluvou rozrušil, pochopitelno, vše malé,

zvyklé, stísněné a nízké v leckterés povaze, vyrostlé v triviální atmosféře a tříšti našich konvencí a malých poměrů. Pobouřil celým svým zjevem. Svou převahou, svým programem, příkře vysloveným energickým sklonem svých ploch, monumentální šířkou, masivní věží nerušeného trysku s pohnutou vížkou hradního, válečného typu, pro atmosféru českého protestantismu mimoděk tak výmluvnou a typickou, že je lidu suggestivně citovou představou věže „husitské“ (formálně, umělecko-historicky mylně).

Jsou zde miloučké intimní detaily. Lokální stříška nad vstupem do věže, k obydlí kostelníkovu a pokojíku farářovu, oblá, ladná jako stříška obrazové kapličky, jak ji formulovalo lidové umění (na Horním náměstí v Přerově eksistují ještě původní její vzory), naznačující venkovským rysem svým podřízenost místa. Nepravidelné rozložení oken věže, odpovídající vnitřním prostorům; sama již v rozvrhu malebná, obohacena ještě dekorativně barevnými dřevěnými okenicemi. Kamenný předstup, upomínající na zevní ochozy norvéžských a slovenských kostelíků, srdečný a vábivý jako předsíňka nebo besídka, citově, esteticky i prakticky potřebná a vděčná krytem vstupu, ochranou spodní vyložené části osy a místnosti její před dotykem s náměstím, jednotící a spínající celou frontu její. Všechny jsou mo-

tivy samy o sobě rozkošnými a samy o sobě dostačujícími, a přece každý z nich a všechny, povšimneme-li si jich bedlivěji, akcentují tiše moralitu tohoto díla a smysl jeho. Rozkládajíce se k zemi, přispívají celou eksistencí svou, tvarem i liniemi k rytmu dvou těžkých mass, průčelí a věže, k dojmu budovy těžce rozložené a směle zvednuté a vztyčené do prostoru, k dojmu budovy, jež našla všechen svůj smysl a myšlenku svou, sebevědomou, energickou a úplnou poctivě a otevřeně, bezelstně, beze všeho přikrašlování a dekorací.

ROUDNICE, VALAŠSKÉ MEZIŘÍČÍ, TŘEBÍČ.

Tři a jedna: tři moderní ref. evangelické chrámy v Přerově, Roudnici a Valaš. Meziříčí, a jeden zpátečnický, pseudorenaissanční, v Třebíči. Poměr ref. protestantismu k naší vývojové umělecké situaci tímto jednoduchým protikladem však vystižen není. Není tak rozhodný a určitý a ještě méně zladěn než jak tento vzorec naznačuje. Vývojová situace se teprve projasňuje. Je neklidná, zadržována reakcí, a na straně církve bez orientace a bez organisace; církve se nepostaraly dosud ani o odbornou radu pro své sbory.

Naše cítění a myšlení v záležitostech stavebních je tak konvenční, že osud prvého moderního chrámu v Čechách, ref. evang. kostela v Roudnici (návrh arch. O. Kuhlmanna — Charlottenburg), byl rozhodnut v poslední chvíli teprve nátlakem literární propagace. Také u příkladu Třebíčských, kteří odhlasovali malou většinou moderní chrám v historických formách, možno mysliti spíše na tradiční, konvenční názory lidí, kteří nechtí viděti něco nového, nezvyklého, nechtí stavěti jinak, než jak se dosud stavělo (nevědouce, že falešně, zvráceně) — nežli na nedbalost a lehkomyslnost, s jakou se autonomní stavební záležitosti dosud namnoze vyřizovaly. Žije již dnes v evang. reformované církvi nový cit umělecké odpovědnosti i snaha, zbaviti se špatné minulosti. I v Třebíči byla exponentem jejím menšina, tuším, pěti hlasů proti sedmi.

Základnu vývojovou tvoří dnes v církvi opoziční respekt nových názorů, touha části laiků a duchovních po uspořádání, ale ta není ještě sama tvůrcem. Nové chrámy, chrámy nové, dobové harmonie musí nám vytvořiti naši architekti. Zatím se ukazuje, že otázka: kdo, kdo... není tak jednoduchá; opakuje se bezradně. Evang. ref.

církev neměla a nemá jako celek a prostředí ve svých řadách literární propagátory pro své stavební záležitosti, a nyní vidíme i proč propagace reformy nevyšla od našich architektů, nýbrž se strany mimokonfessijní a vědecké. V Německu bylo tomu naopak; tam podněty reformy i výchovy k lepšímu vyšly od architektů. (Kongress pro církevní stavby z r. 1894 a tak zv. program Wiesbadenský).

Mnozí čeští architekti zklamali: evangelický chrám je jím neznámou věcí. S tímto faktem musíme zrovna tak počítati jako s neuvědoměloslí, neuvědoměním podstaty protestantismu v řadách církve, tupostí a reakcí; praví, že poznání a orientace je třeba i tam, kde se má předpokládati.

Jde o neznalost a neschopnost, i vnitřní lhostejnost k věcem náboženským s křiklavými, smutnými i komickými výsledky. Mezi protestanty bude se na př. dlouho vzpomínati, proč nemohl reform. evang. sbor v Hradci Králové získati dobrého návrhu svého kostela. Hradečtí chtěli proti projektu, nabídnutému z ciziny, prosaditi návrh český, a marně se snažili, získati jej interní konkurrencí; konkurrence zůstala bez výsledků. Před tím ještě obrátili se na české „moderního architekta“ známého jména, ale to, co se jim od něho dostalo, bude žíti v dějinách novodobého stavitel-

Vnitřek ev. reform. kostela v Přerově (*arch. O. Kuhlmann-Charlottenburg*).

ství dlouho jako vzpomínka na příklad odstrašující. V novodobé stavební historii českého protestantismu je tolik katolictví, ale přece nic, co by bylo tak monstrósně katolicky cítěno a disponováno, jako tento návrh „moderního protestantského chrámu“: vysoká loď rázu průmyslové nebo výstavní dvorany a v čele jejím nízká a stemnělá komora, vyvýšená a do lodi ještě uzavřená čtyřmi mohutnými pilíři — jakási cela, naos antického chrámu nebo tajemný, nepřístupný chór prvých katolických chrámů, s výkladem, to že je — „n e j s v ě t ě j š í b o ž i š t ě“!

Malý kolektivní celek obrací se k „modernímu architektu“ se žádostí po lepším nežli má, a dostane se mu takovéto odpovědi! Může býti větší ironie, většího uměleckého nepochopení protestantismu a jeho liturgie nad tento návrh, který žádá po stavebníkovi, aby proměnil své myšlenkové náboženství v mystické, obřadné a obětní?

Co je to? Formalita. Papírový život, život bez prakse a vnitřní lhostejnost k věcem náboženským. Podstatou protestantismu je právě protest proti všemu „nejsvětějšímu“ a všemu, co chce býti „božištěm“, protest proti obřadnictví, mystickému i vnějšímu kultu. Proto nemá a nesmí míti evang. reform. chrám jiných potřeb než místa pro shromáždění posluchačů, a jako liturgické

prostředky jedině kazatelnu, Stůl Páně pro občasnou Večeři Páně a křtitelnici. Podstata protestantismu a liturgie protestantismu, to nechť je prvým slovem, prvou otázkou vyslovenou před stavbou mezi stavebníky a projektanty — — —

Roku 1908, po dostavení evang. chrámu v Přerově, provedeno u nás tažení proti špatné stavební minulosti i přítomnosti českého protestantismu, určené pseudohistorickými šablonami a zvyklostmi strojeného sociálního života. Súčastnily se ho Spolek evangelických duchovních, Kostnická jednota, evang. časopisy a Dušan Jurkovič, a vyvolalo malou literaturu a různé odezvy, i osobní útoky a polemiky. Způsobilo mnoho vzruchu a pozornosti ... a přece staví se právě v Třebíči nové dílo reakce, nový „monumentální doklad" minulosti v architektuře. Uskutečňuje se tu projekt staré šablony, nechutné, banální schéma, jakých stojí na Moravě a v Čechách již tolik: malý, pseudorenaissanční obdélník plochého závěru, dekorovaný věží nad vchodem a těžkými římsami, upomínající na tucty takových kostelů, na př. kšelský (u Českého Brodu) z r. 1853.

Pro protestanty je otázka stavební více než otázkou uměleckou: otázkou náboženského cítění, sebeuvědomění, a své organické kulturní ústavy. Ev. čas. „Hus" praví

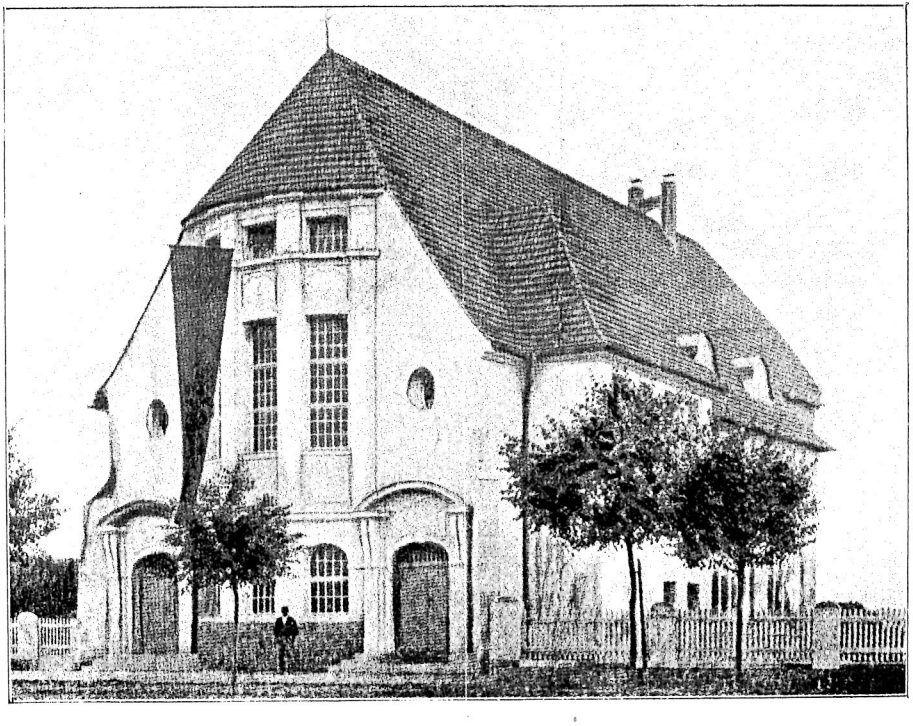
o mé knížce „Zwei Kirchen und die Architektur": „... považuje téměř všecky chrámové stavby evangelické, které byly provedeny v posledních 60 letech, za nepodařené, poněvadž jsou v odporu s duchem evang. bohoslužby. A v této věci, bohužel, se mu musí dát za pravdu."

Mezi mnou a protestanty je jediný rozdíl, že nemám žádostí konfessijních. Sluch nesnese neartikulovaný řev, na dlouho ani artikulovaný, a stejně trpí oči neladem, řevem, reakcí ve světě viditelném. Bolesti, dissonance zraku, to byly prvé podněty. Motivy jsou dány, jakmile nepřehlížíte více fakt: zde jsou tucty bídných chrámů, a tážete se po původu, příčinách a důsledcích tohoto zjevu, po chrámu jako kulturním projevu své doby, po kulturní a umělecko-sociální souvislosti jeho s naším životem. Že jsou zde tisíce a tisíce českých lidí samosprávné vůle, jichž cítění nesouhlasí s komplexem „moderního stylu", s dobovými vývojovými tendencemi, probojovanými s jásotem po celé Evropě, a staví se proti nim, representujíc tak spolu s církví katolickou, vedle ní, nejzaostalejší a nejreakčnější vrstvu našeho stavebního vývoje.

Prakticky je také reforma stavebního života protestantů takovou otázkou: protestantismus jako vrstva umělecko-sociální

... Vykládal a vysvětloval jsem již, proč není lepší; cituji proto raději projevy protestantské. „Hus“: „... rozhodování o církevních stavbách v první instanci leží v rukách lidí venkovských, prostých, umělecky neškolených. Mohly by se jmenovati příklady, že projektované církevní stavby, umělecky cenné, provedeny nebyly a to jen proto, že se prospěšně odchylovaly od běžné stavitelské šablony, čemuž církevní zastupitelstva nebyla s to porozuměti.“ I případ třebíčský je takový. V témže čísle „Husa“ (z r. 1909, str. 126.) se praví, že v Třebíči pracovalo se (pastorálně) za trudných poměrů, a že evang. diaspora jihozápadní Moravy, ku které Třebíč náleží, „pozůstává ze samých drobných zemědělců a řemeslníků“.

Tedy: orientace esthetického cítění, očista našeho sociálně esthetického života. Umělecká výchova lidu v záležitostech stavebních. Budiž hodně česká, prostá; odborným termínům a frásím, snad i samu slovíčku „umění“ nechť se vyhne raději na sto honů. Budiž nejdříve čistě rozumová, výkladem o tom, jak postupují proti sobě samým, proti duchu svého náboženství, proti svým potřebám a prospěchům. V případě třebíčském nejde také ani o umění, umělecký život, umělecký objekt. To je naše neštěstí: stavíme podle façon, stlou-

Ev. ref. kostel v Roudnici (arch. O. Kuhlmann-Charlottenburg).

káme nábytek podle façon, boty, šaty, literaturu... a žijeme také i podle façon. Tam nemluvme o umění; revidujme jen zvyklosti života podle façony, zvyklosti, konvenčního myšlení a façonového poměru k životu a jeho potřebám. Otázka: jak dobře stavěti, to je zároveň otázka, jak dobře žíti. Celé dějiny výtvarné kultury jsou takovým smutným utrpením façonového lidstva.[1])

Nechť se mi hlásí i nadále včas kdejaká oposice, ale nechť působí také sama účinněji než dosud. Nepokládám za nemožné, převládnouti tam, kde jde jen o dva hlasy. V literatuře, kterou reforma u nás vyvolala, je dosti účinných zbraní a každý může po nich sáhnouti.

— — — — — — — —

Dvě stavby, o kterých chci mluviti: ref. ev. chrám v Roudnici a ve Valašském Meziříčí jsou vedle kostela Přerovského prvými představami evang. chrámů bez staré „representace“ historických slohů, lidem akceptovanými a postavenými, a zároveň prvými, umělecky opravdu hodnotnými novodobými evangelickými chrámy u nás. Po

[1]) V mé knize „Zodpovědnost umělecké výchovy“, kapitola „Vláda jihu nad severem“, je drastický výklad o tom, jak jsme si své stavební zvyklosti osvojili, jak staročitné jsou, a jak se žilo jinde bez nich.

šablonách a konvencích umění a přítomnost v umění, nové rytmy a formy nového života a prostředí. Tedy: plus vývoje a kulturní výše, vzrůstu a zjemnění.

Chrám Roudnický, jediná novodobá monumentální budova Roudnice a nové znamení její daleko do dálky, je velikou architekturou energicky spjaté koncepce, typicky protestantské jednoduchosti, prostoty a výraznosti. Půdorysně velký obdélník s podélným souběžným výstupkem přímé čáry (schodiště empory). Dvě bělavé stěny bez jakýchkoliv „detailů", monumentální plochy a výše, stupňované velkými, důslednými vertikálami, jež přestupují vysokou, sráznou střechu. Třetí stěna, úzké průčelí, trpí drobnou poruchou, nezdařeným účinem dobrého úmyslu: festony nad dvěma vchody myslí na stavební ráz několika historických budov Roudnice (barok) za cenu poruchy jednoty a ucelenosti čistě tektonického zjevu tohoto chrámu schválností, draperií.

Vnitřek jeho je prostorově i obrazově společenstvím všech shromážděných. Vysoký a volný, jednotné klenby, prostorového dojmu krásné slavnostní výše a důstojnosti, uklidnění a soustředění ducha. Je to nejharmoničtější český evangelický interiéux. Bílý, jasný, světlý jako kdysi za doby osvícenské. Harmonie bílé, zlatově chromové dekorace závěru chrámu, místa bohoslužby, a zelenavě šedé barvy empor, nábytku a lavic jednotně seřazených po celé šířce lodi, bez středního průchodu.

Systém jeho: seřazení Stolu Páně, kazatelny a empory s varhanami nad sebou — objevil se u nás již v Kloboukách u Brna, ale teprve zde uspořádán po prvé rukou umělce. Zkušenost věků, zde sformovaná dneškem. Žijeme opravdu z práce prvého člověka: je to jeden ze starých, vyrovnaných a dávno klidně akceptovaných a zařazených způsobů staré německé protestantské kultury, motiv prvých luterských chrámů v Německu, který se udržel do 18. století a v 19. století opětně znovu přejat. Je z nejcennějších vývojových motivů evang. chrámu a specificky evangelickou formou soustředění: seřazuje vše, čeho k bohoslužbě třeba, a stavě je před shromáždění posluchačů (soustřeďuje tak k bohoslužbě i jich ducha), symbolisuje a zdůrazňuje tak (vzpomeňme na katolickou liturgii) význam Slova, kázání. Pro to: pro Slovo, především pro to a k tomu je postaven evangelický reformovaný chrám.

Ale! Je mi podivem, že se tu v praksi udržuje stále jedna vada, že nebyla dosud odstraněna. Zwingli zakázal roku 1524 při evang. bohoslužbě zpěv, dokládaje, že věřící rozptyluje a unavuje, takže se modlí a naslouchají Slovu zlenivěle. (Revoltoval

bych proti tomuto zákazu i jako člověk nekonfessijní. Béře evangelické liturgii takřka jediný umělecký živel, který oslovuje náboženské cítění vnitřně často mnohem působivěji jak kázání samé.) Námitka Zwingliho je nepatrností proti tomu, že po celé kázání upírá se zde zrak a mimovolně i duch posluchače na zpěváky na empoře bezprostředně nad kazatelnou. Zraky mají tu před sebou divadlo neklidné mládeže; nebo přijímají příležitost setkávati se, vyhledávati, korrespondovati pohledy; muž nachází tu leckdy příští svoji ženu, žena „ideál". Nejsem puritánem: vše to je krásné, zábavné, i vítáno třeba, ale nechť se tak děje jinde, mimo kázání. Maximum soustředěnosti duchové, které možno docíliti architektonickými prostředky, stává se tak illusorní.

Poučení: nepřipouštět na emporu nad kazatelnou zpěváky, projektovat ji jako místo pro varhany jen!

— Ref. evang. chrám v Roudnici a modlitebna ve Val. Meziříčí jsou dvě stavby zrovna plemenného, kmenového rozdílu. Každá mluví o jiném cítění a životu. V Roudnici chrám velikého zjevu, cosi oficielního — zde intimita a neuvědomělé obnovování, methoda individuálnější a differencovanější. Není chrámem, nýbrž modlitebnou a zároveň stavbou skupinovou (projekt arch. L. Kaldy); a proto s hlediska

konfessijního i vývojového, s hlediska výtvarné kultury přes všecky své defekty ještě důležitější.

Nenalezne se často tak krásné shody architektury s charakterem a náladou okolí a prostředí, jak tomu je zde. Jest tato drobná stavba, nevysoká, k zemi uložená a láskyplně hnětená, milá i svou myšlenkou a náladou sociálně kulturní. Je tak vnitřně, nereklamně a neslavnostně pojata, že sama si hledá drobný, nesymetrický architektonický rámec.

Prostými prostředky utváří svůj vážně důstojný i útulný vnitřek: barevnou harmonií a půvabným zdrojem světla. Jen ony tvoří její půvabný, útulný ráz a dojem důstojnosti a klidné uzavřenosti. Úzká, zdvojnásobená polokruhová okna vysoko pod stropem, oddělují diváka od světa zevnějšího, a nad hlavou jeho přepíná a uzavírá vrchem celý prostor převislá barevná dekorace, temně modrá a vážná, pojatá jako povlak a připjatá ku stěně pásy. Jemné estetické cítění vrací se tu k staré illusi rámce a ochrany, k původnímu textilnímu motivu stropu, přehozu, povlaku. Tak, jak byla provedena, ruší však cítění struktivní: nezladilo svůj rozvrh tónově se spodní, fundamentální částí stěny. Nechť se tento jemný nesouzvuk cítění pevnosti, nepoměru váhy, důrazu

ploch (mnohé oči jej vůbec nepostřehnou) při nejbližší opravě chrámu vyrovná.

Nábytek je ideální. (U nás jsou právě věci samozřejmé ideální.) Temně zelené lavice (mořené dřevo), „takové kajícné“ říká jim zde valašský lid, s úzkými postranicemi pro volný vstup i výstup, dekorovaný na čele drobným motivkem: vyvroubkovaným srdéčkem cinobrově polychromovaným. Kazatelna — ano, řeknu, že umělecko-výchovný význam této kazatelny (návrh arch. Pelanta) sahá daleko za hranice Moravy a doložím rychle, že nejde o chválu někoho ani „veliká slova.“ Něco zvláštního: vážná, temně zelená, docela plochá jen, bez „fo-rem“ — čirá negace krásné charakterné difference. To není jen a jen kazatelna, to je smýšlení, „světový názor“. Nenaleznete ji v žádném cenníku „uměleckých ústavů“, v žádném albu „církevního umění“, v žádném katolickém kostele církevního Rakouska, umělecky středověkého nebo barokního. Tisíce kněží a lidí, i sta řemeslníků řeknou o ní „že to nic není“, a prohlásí ji nejméně za „neuměleckou“, protože bez „fo-rem“ (bez ozdob). Ale kdybysme měli nějakou umělecko-výchovnou čítanku, zařadil bych ji do ní.

Celek stavební je souvislou skupinou dvou domů, modlitebny a alumnea, i bez akcentovaných nápadností dobře odlíšeného

charakteru, jako stavba skupinová však nesepjaty, bez jednoty. Stavba je horší projektu. Všechny tři složky její jsou uvolněny; i věž vypadla; oproti původnímu projektu zvýšena, ztratila svou přilehlou, více srostlou i ucelenější tvářnost. Křiklavou rozběžnost střech, nesepjatých, narážejících a přetínajících se na stěnách věže v ostrých úhlech a liniích, kterouž mohla odstraniti jakž takž drobná korrektura i v průběhu stavby ještě, měl již i projekt na papíře.

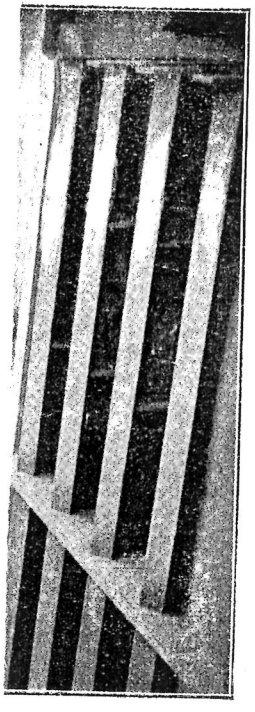
Přes to, že tu smysl skupinové stavby nevystižen, zůstává meziříčská modlitebna nejlepší českou skupinovou evang. stavbou. A je lehko, učiniti z tohoto pokusu nesdisciplinovaného pojetí dílo. V tom je největší vývojový význam této stavby: že je nápovědí a poukazem... že lze myšlenku její domysliti a dosledovati několika škrty a liniemi. Nabízím ji komukoliv: dvě budovy ve svých střechách pevně spjaté, třeba pohnutého obrysu, vyběhlého v horizontálu s vížkou uprostřed krovu (Němci mají pro ni dobrý název „Dachreiter“), krytou, možno-li krytem střechy — a myšlenka meziříčského projektu má jasnou uvědomělost a hotovost. A současně vzácnou kontinuitu: je zmodernisovaným, proměněným typem prvých českých utrakvistických kostelíků na venkově. Zvedám ji jako pohozený plod, jako krásný a šťastný zjev,

typicky domácký pro naše vesnice a malá města, a upozorňuji na ni — —

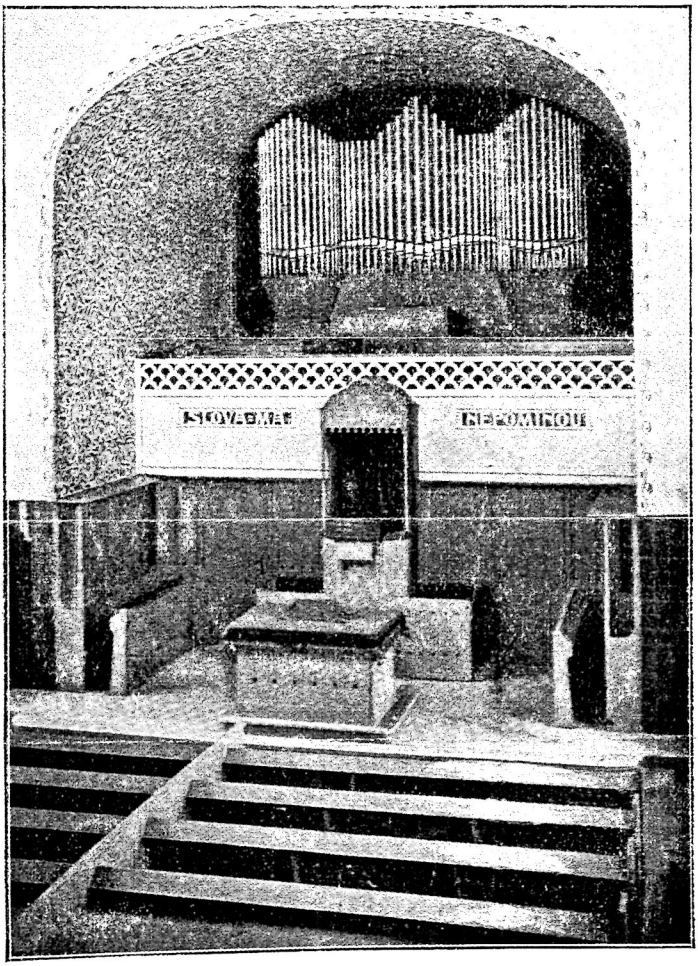
Vidíme: situace se stává do budoucna jasnou. I církevní architektura je na cestě státi se výrazem doby. U nás zatím jen dvě z nejsvobodnějších, architektura evang. reformované církve a chudičké obnovené církve českobratrské, která čítá v celých Čechách as jen 1000 duší (prostičké příklady: modlitebna v Dubé a v Potštýně). Ve sféře výtvarné nutká k evoluci, dobře pochopena, i sama podstata tohoto evolučního náboženství svobodné vnitřní kultury a samosprávné vůle. Větší nebo hromadnější reakce, myslím, nemusíme se s této strany obávati.

POCHYBENÉ MODERNÍ PROJEKTY.

Reformní hnutí obrátilo se proti špatné skutečnosti, proti nesprávným představám evangelického kostela a stavebním konvencím, aby zjednala zde místa obrodným vývojovým snahám a pravé přítomnosti, praktickým důsledkem tudíž tak zvanému „modernímu slohu.“ A ironie osudu reformy a mé odpovědnosti: právě s „vývojové fronty,“ pro kterou rozhodnuto, přichází nové nebezpečí starých nesprávných konvencí v novém hávu a s ním osudnější ještě zlo: nový formalismus.

Ev. ref. kostel v Roudnici.
(arch. O. Kuhlmann-Charlottenburg).

Ev. ref. kostel v Roudnici.
(arch. O. Kuhlmann-Charlottenburg).

Jde o návrhy p. arch. J. Gočára pro Lutherův ústav s modlitebnou v Hradci Králové a kostel evang. ref. církve v Lounech. Byvše reprodukovány v listě, který chce býti autoritativním, ve „Stylu“ (červenec 1910), vydávaném spol. výtvar. uměl. „Manes“, staly se veřejnou záležitostí. Jsou paradoxními doklady dneška, jak se nedovedeme vývojově a prakticky orientovati ani v malém okruhu: odporují náboženskému a životnímu názoru protestantismu, staletému úsilí očistit a prohloubit náboženský život pokrokových církví, zbavit jej starých, katolických forem zbožnosti. I umělecky znamenají novou neorganickou strojenost. Nebezpečny již svými nepravostmi a kazy, mohou mýliti i svou formální moderností, správněji časovostí. Proto orientace a kritika.

Ukazuje se tu, jak se mstí v praksi nevědomost a nedostatek smyslu pro reálnou skutečnost, nebo jinými slovy, jak praví arch. O. Novotný v „Kráse našeho domova“: „Neplatí tu (v architektuře) a[illegible] jako v jiných oborech umění [illegible]ut, třeba tu i dobře znáti a věděti, [illegible] uniká projektantovi sama p[illegible] protestantismu, tam nemůže býti vědomí správnosti a platnosti; tam se myslí bezradně a nesouvisle, nějak se počíná, nějak se končí.

Po tolika důtklivých výkladech ideového

a stavebního programu evangelické modlitebny ještě tolik: Odpor proti modlářství, který žije v lidstvu od počátku křesťanství, je protestantismu věroučnou zásadou. Čeští Bratři, i ostatní evang. konfese prohlašují ctění obrazů svatých za „hrozný nesmysl" a „ohavný hřích". Málo praví populární slova katolického lidu, že „evangelici nemají svatých", kultu svatých: evangelická modlitebna nemá vůbec symbolického smyslu a významu katolického kostela. Není zde mše, není zde místa pro svaté, není tu místa pro obětiště a vše to, co se zove „splendor ecclesiae", zevním církevním leskem. Zde platí přímo zápověď symbolického výrazu. Kdo jde s Římany, kdo vše to nechápe, komu je vše to střízlivé a studené, ten tu nemá co činiti. (Sám člověk mimo církve, člověk myšlenky a formy, rozkošník krásné linie a formy, sympatisuji s protestantismem pro jeho hlubší podstatu a opravdovost; rozlišuji mezi náboženstvím a uměním, nechtěje viděti víru nahrazenu zevní formou, by tam, kde není víry byl aspoň kostel.) Architekta tu zavazuje: že zde není mše, obětování, že tu není Boha ve svatostánku, že zde n e n í hierarchie, a že zde tudíž nesmí býti „nejsvětější božiště" a podobné formy katolické zbožnosti. Má tvořiti prostou, důstojnou a akustickou místnost pro posluchače, výklad evangelia,

kázání, modlitbu a zpěv. Neníť evangelická modlitebna kostelem katolického smyslu a významu; je modlitebnou, nejpřesněji: krytem místa pro shromáždění věřících. Nebo, do posledních důsledků, jak se táže a odpovídá O. March: Není evangelická modlitebna jen prázdným prostorem? Ano, je a má býti; neboť nemá samostatného významu jako katolický dóm; je právě jen rouchem sboru. Své krásy nabývá shromážděním sboru. Ona je to, dle protestantských zásad, jež má vstupujícího v kostele pohnouti a povznášeti. Protestant nejde proto nikdy do prázdného kostela, aby se tam modlil. Ne v kostele, v živoucích srdcích nalézá živoucího boha.

A přece vše to, pro co jsme trpěli a o čem pracovali celé generace, může býti přezíráno. Architekt nabízí protestantským sborům docela vážně návrhy modliteben, které odporují nejčistší podstatě protestantismu a nejkrásnější stavební tradici jeho. Komu by měly býti stavební myšlenky protestantismu, jich logika a methoda lépe a přesněji známy jak architektům?

Víme-li, že ani v církvi samé není dosti ujasnění a discipliny vývojové, je případ tento symptomatický pro celé prostředí. Vyrůstavše z katolicismu a v katolicismu, nedovedeme nábožensky cítit a myslit bez

opory formulí a forem náboženského života katolické církve. Jako všeobecná představa vžil se tu a dominuje a určuje přesný obraz kostela, který nám dala katolická tradice našeho prostředí, obraz a logika jeho rozvrhu, členění a forem zbožnosti. Proto nedovede architekt tohoto prostředí představiti si a sformovati stavební nutnosti protestantismu bez katolických myšlenek, forem a draperií.

Tak a nevědomostí vysvětluji si nepromyšlenost návrhů páně Gočárových, proč jsou nesoudné v nejpodstatnějším, exaltovány, nevěcny, neúčelny. Navrhuje profánní světskou budovu, Lutherův ústav, jakýsi pensionát augsb. ev. církve v Hradci Král., aby vyvršil zdivo schodiště jeho pro motiv modloslužebný. Přilehlá modlitebna je urážlivá svou necítěností, hrubou neušlechtěnou užitkovostí: při pohledu na ní musí se mysliti spíše na nějakou koželuhárnu nebo sušárnu nežli na dům, kde se schází evangelíci k bohoslužbám. A zase je tu zdánlivý katolický chór. Že si nedovede představiti evangelické modlitebny bez katolické symboliky, ukazuje také návrh evang. ref. kostela pro Louny. Na jedné straně proměňuje tu v stavební formu jakousi katolickou monstranci, na druhé straně přiráží motivek pomníkový, který nemá smyslu;

Evang. ref. modlitebna a alumneum císaře Františka Josefa ve Valašském Meziříčí.

Evang. ref. modlitebna a alumneum císaře Františka Josefa ve Valašském Meziříčí.

není věží, nenese zvony, je jakýmsi polokamenným, polodřevěným stožárem. V interiéru symbolisuje katolický chor energickými liniemi triumfálního oblouku, katolicky akcentovanými. (Co si myslím o nepraktickém přístupu ku kazatelně se strany mimo sbor, o tom viz v mé knize „Zodpovědnost umělecké výchovy", kapitola „Kostel", str. 80.)

— — — — — — — —

Vše to, může se říci, jsou otázky konfesijní, otázky evangelické liturgie a podstaty protestantismu. V pravdě však jsou i dobově umělecky stejně osudny: dokumentují dobovou vývojovou nejistotu, falešný směr a záběh v moderní formalismus.

Panu Gočárovi zalíbilo se velice v podivné úloze, kterou představuje v Německu skupina architektů kol Behrense až po M. Benirschke. Řekněme skupina „geometriků". Dočkáme se toho, že úloha ta bude hájena všelikými pathetickými floskulemi, nadávkami, polemickým rámusem a epithety jako plastická vášeň, stavby-pomníky, věčné nad dočasným, odvaha a kazeň moderní kultury atd. Jde o nebezpečí moderního formalismu, odpovídajícího životu napořád plochými obdélníky a kubickými čtverci laciné přesnosti a uzavřenosti formy. „Quadratelkunst".

V chaotickém rozvratu moderní architektury utváří si tito pánové centrální ideu v jakési schematicky synthetické geometrické formě. Dogma, které chce v sobě uzavírati vývojovou estetiku diktátem: neuznáváme jiné krásy, nežli geometrické, kvadrátové a horizontální plochy. Forma stává se tak pramenem bludu a zla, že ona určuje, že ona se stává základní a soustřeďující ideou a ne věc, účel, obsah, život. Dogmatická, apriorní umělost a strojenost je tu záchranou v úzkostech a zmatcích vývojové chvíle a prostředkem, zakrývajícím a nahrazujícím svobodnou uměleckou rozvahu, obsahovou differencovanou plnost a nejrůznější nedostatky praktické a tvořivé architektonické intelligence vědomou dogmatickou chudobou, vědomým omezením.

Vedle dobového eklekticismu máme tudíž co činiti se starým zlem v moderní obměně, s vnějškovou methodou a skladbou historických slohů s dobovými prostředky, omezující a směstnávající náš život v dogmatická schemata. Padá a popírá se tak morálka a nejvlastnější smysl moderní architektury, celá moderní revolta ve světě užitkovém a formálním, na které byla literatura tak exponována. Bylo a je nejvlastnějším smyslem jejím, přesvědčiti lidstvo, jak žíti osvobozeně od odvislosti stylové; že místem

a útulkem našeho prosaického života, neslavnostního, nescénovaného nemůže býti schematická architektura jižního paláce těžkých horizontál a velikého apparátu; že je nepravdou, klamem a omezením, ukládati a spájet architektonicky náš denní život a všechny jeho drobné motivy a motivky v honosnou plochu renaissančního schematu. Programm tento pokládám za největší, nejdůležitější dobový sociálně-umělecký závazek. Zavazoval a zavazuje k nové, zvnitřněné a svědomité methodě, ryze i differencovaně věcné, k formující skutečnosti, k podpoře a splnění dnešních potřeb. A dnes již musíme se brániti proti „moderní architektuře“ staré podstaty a methody, proti lacinému ateliernímu a dogmatickému pojímání, papírovému životu, proti architektuře jako mathematice a libovůli ztřeštěného individualismu za každou cenu, nechť hloupého, zvráceného, jen když hodně vypjatého. Omezuje a porušuje svým dogmatem vše, co tvoří životní okruh architektury. Omezuje hned při nejprvnějších, nejzákladnějších otázkách disposic půdorysných, jak utvářet a odlišit půdorysně své prostory. Kde se má povolně a láskyplně sloužiti a podřizovati se, tam diktuje. Nedbá takměř celé jsoucnosti. Architektura má svou ústavu svého podnebí a prostředí; příkazy její podmiňují a určují organický útvar přesné ob-

sažnosti a praegnance: příkazy účelu, potřeb, charakteru místa, okolí, a všeho toho, co zve Stendhal krásno svého okolí: rod, národ, příroda, klima. Toto dogma však nedbá vedle své fikce a omezené užitkovosti ničeho; je právě tak nepřirozené, nereálné, neživotné jako mrtvé dogma. Svým horizontalismem neguje základní nutnost a podmínku určující severní a středoevropskou architekturu: živel podnebí, srážky, deště, zimu, sníh. Chce býti ostentativní bravurou, a je monstrósní v našem prostředí. Nedbá rázu a ducha místa, duchové i formální lokality, neboť nežádá sobě nijaké shody se stavebním a krajinným obrazem a životním okruhem našeho prostředí, široce rozloženého a navrstveného pod okny atelieru architektova, domýšleného za pražský obzor.

Vidíte: pochopení do podrobností. Není ironické ani osobní; jde o to, čemu říkají Němci „Exempel statuieren." Protestuji tak proti kazům vývoje, proti nepřirozené moderní „bravuře", papírovosti, bludům a dogmatům v moderní architektuře. V našem prostředí jde tu přímo o odvislost života a davu na nové pochybené, dogmaticky úzké stylistické „modernosti." Nezbavili jsme se ještě poručníkování historických slohů, a již upadáme v poručníkování módních dogmat

a „motivů". Nechť zde kritika povyšuje rozhled. Nechť se všechny takové bludy stanou opravdovým umělecko-sociálním motivem a úkolem kritiky a vývojové kázně. Nemůže býti trvalého pořádku a bezpečnosti vývoje, nemůže býti nezmatené vývojové direktivy a síly, kde není rozhledu a opravdovosti, kde se bludy takové vynášejí jako programové moderní činy.

□ □ □

OBSAH:

	Str.
Minulost	2
Devatenácté století	55
Dnešek	85

□ □ □

OD AUTORA VYŠLO:

ZWEI KIRCHEN UND DIE ARCHITEKTUR. Katholischer und protestantischer Kirchenbau in Böhmen und Mähren. Ein Büchlein der Propagation. Mit 17 Abbildungen. Wien 1909. Nakladatelství A. Schroll & Co, Vídeň I., Hegelgasse. Cena 3 K.

ZODPOVĚDNOST UMĚLECKÉ VÝCHOVY. Tisk a náklad Ant. Reise, Praha-Král. Vyšehrad 1910. Str. 172, 23 vyobr. Cena 3 koruny.

□ □ □

8. Kramář, **O zjevech sopečných** . 4.—
9. Nečas, **Čítanka právnická.** . . 4.—
0. Traub, **Dějiny zemí habsburských** . 2.40
1. Vltavský, **Mistr Jan Hus** . . . 2.40
2. Urbánek, **Zeměpis horstva a vodstva** 3.20
3. Traub, **Veliká revoluce francouz.** . 2.40
4. Koutný, **Dějiny dopravnictví** . . 1.50
5. Macháček, **O Gronsku a Eskymácích** 1.50
6. Kalina, **Řecké a římské báje a pověsti** 2.40
7. Urbánek, **Slovník čes. spisovatelů-beletristů** . . . . . 4.—
8. Urbánek, **Slovník čes. spisovatelů vědeckých** . . . . . 4.—
9. Edgar, **Protestantismus a architektura** 4.50
0. Collier, **Poučky o kreslení a malířství** 4.—

---

severních Čech. S 51 vyobr. . . 3.—
různých koutů Moravy. S 15 vyobr. 2.—
slezských poutí. S 11 vyobr. a mapkou 1.—
Slovenska. S 10 vyobr. a mapkou . 1.50
goslavií do Albanie. S 9 vyobr. . . 1.50
vot v pravěku. S 30 vyobr. . . . 4.—
vět neviditelného tvorstva. S 21 vyobr. 3.—
ptačího světa. Se 17 vyobr. . . 3.—
života hvězd. S 26 vyobr. . . . 4.—

Dějiny Francie, Anglie, Ruska a Norska. S 34 vyobr. . . . . 4.
Dějiny Polsky a Dánska. Se 37 vyobr. 4.
Dějiny Srbska, Bulharska a Černé Hory. Se 46 vyobr. . . . . 6.
Dějiny Švédska a Holandska. S 20 vyobr. 3.
Dějiny Španělska a Portugalska. Se 43 vyobr. . . . . 4.
Dějiny Uherska. Se 40 vyobr. . . 4.
Dějiny Německa. S 36 vyobr. . . 4.
Dějiny starých Římanů a Italie. Se 36 vyobr. . . . . 4.
Dějiny Řecka. S 32 vyobr. . . . 4.
Stručný přehled dějin světové války a vznik státu Československého . 1.

NA VÝLETY opatřte si Dra. Tlamich
TURISTICKÝ PRŮVODCE PO ČECHÁC
Péčí klubu čsl. turistů. S vyobrazeními. **10 K**
V každém knihkupectví neb nakladatelství
Jindř. Bačkovský, Praha, Žitná ulice č. 5
u Národního musea.

168